

Antisemitismen i Stockholms skolor

En rapport om skolpersonal och elevers upplevelser och tankar kring antisemitiska uttryck i sin skolmiljö

Innehåll

Kapitel. Inledning

- 1.1 Bakgrund, 5
- 1.2 Syfte och frågeställningar, 5
- 1.3 Utgångspunkter för undersökningen, 6
- 1.4 Disposition och avgränsningar, 8

Kapitel 2. Metod och Material

- 2.1 Enkätundersökningen, 10
- 2.2 Intervjuundersökningen, 11
- 2.3 Problemområden i materialinsamlingen, 12
- 2.4 Etiska överväganden, 13

Kapitel 3. Kunskapsöversikt och definitioner

- 3.1 Att kartlägga antisemitismen i Sveriges skolor, 14
- 3.2 Forskningsläge, 16
- 3.3 Definitioner av antisemitism, 19

Kapitel 4. Antisemitismens problemkomplex i Stockholms skolor

---

- 4.1 ”jude” som nedsättande term och antisemitismens relationella språkkaraktär, 21
- 4.2 Uppfattningar om IP-konfliktens centrala roll för antisemitismen i skolan, 24
- 4.3 Inte bara *att* utan *hur* vi förhåller oss till Förintelsen, 28
- 4.4 ”Kittlande” konspirationsteorier, 33

Kapitel 5. Att utveckla arbetet mot antisemitism i Stockholms skolor

---

- 5.1 Den samtida antisemitismen: En stor kunskapslucka, 38
- 5.2 Antisemitismen från mellanöstern och idén om antisemitismen som osvensk, 41
- 5.3 Att normalisera det judiska, 43
- 5.4 Antisemitismen som en del av undervisningen om Förintelsen, 45
- 5.5 Bättre förutsättningar att bemöta konspirationsteorier i skolan, 46
- 5.6 Att nå ut till skolorna, 46
- 5.7 Kompetens och kunskap i Stockholm stad, 47

Kapitel 6. Sammanfattande diskussion och vägar framåt

- 6.1 En sammanfattning av problembilden rörande lärare och skolpersonal, 51
- 6.2 En samlad bild av de judiska elevernas upplevelser, 51
- 6.3 Jämförelser mellan Stockholm och Malmö, 52
- 6.4 Vägar framåt i arbetet mot antisemitism, 55

Källförteckning

Författare till rapporten är Kristin Wagrell. Hon är filosofie doktor i kultur och samhälle och disputerade vid Linköpings universitet med avhandlingen *“Chorus of the Saved”: Constructing the Holocaust Survivor in Swedish Public Discourse, 1943–1966*. Wagrell arbetar för närvarande vid Malmö Universitet med ett forskningsprojekt som finansieras av Vetenskapsrådet och behandlar judisk sårbarhet och svenska samlingar skapade av och med Förintelsens överlevanden.

Sammanfattning

Antisemitismen i Stockholms skolor är ett mångbottnat problem. Judiska elever vittnar om språkbruk och handlingar som får dem att känna sig utpekade, stressade och ledsna. Personalen uppvisar också kunskapsluckor vad gäller några av antisemitismens centrala delar.

Den här rapporten är en del av ett mer omfattande arbete inom Stockholm stad att motverka antisemitism. I rapporten undersöks förekomsten av antisemitism i Stockholms grundskolor och gymnasieskolor samt hur skolpersonal och judiska elever upplever antisemitismen som ett problem i skolmiljön. Resultaten har tagits fram genom en blandning av kvalitativ och kvantitativ metod.

Syftet med undersökningen är att förstå om och hur antisemitismen utgör ett problem i Stockholms grundskolor och gymnasieskolor samt att på basis av resultaten presentera förslag om åtgärder. Undersökningen bidrar också till att identifiera olika områden som staden bör fortsätta undersöka för att få en djupare kunskap om de problem som antisemitismen utgör i skolans värld.

Den kvantitativa undersökningen bygger på en enkät om 11 frågor som besvarades av undervisande lärare vid Stockholm stads kommunala grundskolor och gymnasieskolor under perioden november 2021 – februari 2022. Den kvalitativa undersökningen bestod av semistrukturerade intervjuer med skolpersonal (20 personer) samt judiska elever (9 personer). Under intervjuerna fick skolpersonalen svara på frågorna från enkäten och utveckla sina resonemang kring frågeställningarna. De judiska eleverna fick ge sin syn på antisemitismen som problem samt om hur de känner och tänker kring egna och andras erfarenheter av antisemitism.

Problem-komplex

Problemkomplexet som identifieras i rapporten består av tre grundläggande beståndsdelar: 1) skolpersonalens förståelse av antisemitism 2) arbetet med antisemitism i relation till Förintelsen och 3) Det antisemitiska språkbruket i skolan.

(i) Skolpersonalens förståelse av antisemitism

Från enkät- och intervjumaterialet blir det särskilt tydligt att många lärare inte förstår hur antisemitismen utgör ett problem i samhället. Det blir därför också svårt att motivera dem att prioritera fortbildning för sig själva samt att integrera förklaringar och problematiseringar kring antisemitismen i sin undervisning.

Personer ur den intervjuade skolpersonalen uppger att problem med antisemitism inte förekommer på deras skola då de har få eller inga judiska elever. Eftersom mycket av den antisemitiska diskursen handlar om ”juden” som konstruktion snarare än faktiska judars ageranden så vittnar skolpersonalens resonemang om en okunskap kring några av antisemitismens mest centrala egenskaper. Det bidrar också till att osynliggöra antisemitismens samhällseliga relevans då den endast ses som ett hot mot minoriteten och inte som skadlig för samhället i stort.

En annan förståelse av antisemitismen som personalen ger uttryck för är att den främst handlar om ett hat mot judar. Det här visar på ytterligare en kunskapslucka då antisemitismen också utgörs av andra känslor så som avund och beundran; något som i litteraturen beskrivs som

antisemitismens ”ambivalens”. När ett för stort fokus hamnar på antisemitismen som judehat blir det svårt för skolpersonalen att se tendenser till stereotypisering och homogenisering av judar som kan komma att påverka judiska elever men som också kan skada samhället på sikt.

Ett tredje resultat som framkommer i både enkätundersökningen och intervjumaterialet är att lärare och annan skolpersonal ser antisemitismen som en osvensk företeelse som främst berör personer med bakgrund i mellanöstern. Även personer utan egen erfarenhet av elever med bakgrund i mellanöstern som uttryckt sig antisemitiskt framhåller det här perspektivet. Detta indikerar att det finns ett dubbelt problem vad gäller antisemitismens relation till mellanöstern, både i form av elever och lärares antisemitiska uttryck i relation till, exempelvis, Israel-Palestinakonflikten och genom skolpersonalens tro på att antisemitismen enbart grundar sig i mellanösterns historia och politik.

(ii) Arbetet med antisemitism i relation till Förintelsen

Enkäten visar att undervisande lärare i Stockholms kommunala skolor inte upplever att eleverna ifrågasätter undervisningen om Förintelsen i särskilt hög grad. Det här är ett positivt resultat då tidigare undersökningar visat att Förintelseförnekelse och relativisering av Förintelsen varit ett problem i undervisningen. Samtidigt visar intervjuerna med skolpersonal att Förintelsen inte hanteras på ett likvärdigt sätt mellan skolorna i Stockholm stad.

Vissa skolor uppmärksammar den 27 januari under en hel temavecka medan andra skolor knappt uppmärksammar åminnelse dagen för Förintelsen alls. Att bjuda in överlevande från Förintelsen och deras efterlevande beskrivs av personalen som mycket uppskattat av eleverna. Också detta inslag i skolans aktiviteter ter sig ojämnt mellan skolorna.

Ett problem som historiedidaktisk forskning påvisat under de senaste tio åren är att Förintelseundervisningen oftast sker i en komparativ kontext där andra folk mord och moraliska dilemman ges mer utrymme än kunskapsstoff om Förintelsens historia. Det är därför inte överraskande att antisemitismen som förklaringsgrund till Förintelsen ofta faller bort från undervisningen.

I intervjumaterialet uttrycker historielärare på högstadiet att de inte har tid och utrymme att koppla antisemitismen till Förintelsen när de undervisar om ämnet. Samtidigt berättar de judiska eleverna att de engagerar sig i undervisningen om Förintelsen eftersom en del av dem har Förintelsen i familjen. Genom att föra berättelserna från sina släktingar vidare blir de således unga företrädare för Förintelseminnets fortlevnad. En del av eleverna ser inte detta som ett problem men i relation till undervisningens breda och komparativa ansats förvandlar deras engagemang den judiska Förintelsen till något personligt och specifikt – något som inte nödvändigtvis utgör en del av resterande klasskamraters historia. Detta skapar ett ”vi” och ett ”dom” i klassrummet där den universella Förintelseberättelsen som främst handlar om tolerans och alla människors lika värde trumfar en judisk Förintelseberättelse som visar på antisemitismens yttersta konsekvenser.

(iii) Det antisemitiska språkbruket i skolan

Som tidigare undersökningar och rapporter pekat på så används idag ordet ”jude” på ett nedsättande sätt för att beskriva någon som är snål eller maktfullkomlig. Även olika kodord som exempelvis ”illuminati”, ”kulturmarxister” och ”globalister” används och bidrar till att förstärka stereotypa och antisemitiska bilder av judar och judiskhet.

Lärare och skolpersonal i undersökningen berättar att de inte uppfattar att ordet ”jude” används i särskilt hög utsträckning som nedsättande term i Stockholms skolor. De judiska eleverna berättar inte heller om egna erfarenheter av direkta tillmälen utan snarare om att heilningar, hakkors och skämt om judar och nazismen finns i deras skolmiljö. De berättar att de känner sig trygga på sina skolor men i vissa fall går det att skönja en ledsamhet, oro och stress som kommer ur deras tidigare erfarenheter. Det är också tydligt att deras syn på antisemitismen påverkas av sociala medier och vänner och familjemedlemmars upplevelser och berättelser. En del av de judiska eleverna upplever också att skolpersonalen inte alltid tar antisemitiska uttryck i skolan på allvar.

I intervjuerna med skolpersonalen uttrycks olika frågetecken kring hur rasism, homofobi, antisemitism och sexism förhåller sig till varandra. I personalens resonering kring det antisemitiska språkbruket återfinns också tankar om ett misogynt, homofobt och rasistiskt språkbruk men utan en djupare förståelse för hur de hänger ihop. Skolpersonalen lägger stor tonvikt på elevernas intentioner och fokuserar mindre på språkbrukets effekter i klassrummet.

Rekommendationer

De åtgärder som föreslås i rapporten förhåller sig till den identifierade problembilden av antisemitismen i Stockholms skolor som kommer ur undersökningens resultat. Åtgärdsförslagen utgörs främst av rekommendationer kring kompetensutveckling av lärare, annan skolpersonal och förvaltningspersonal i Stockholm stad.

(i) Fortbildning av lärare

Ett av de mest centrala områdena som behöver åtgärdas är de undervisande lärarnas kunskapsluckor vad gäller *antisemitismens närvaro i judars frånvaro* samt *antisemitismens ambivalens*. Här behövs det ett nytt, ett reviderat utbildningsmaterial som inkluderar perspektiv på antisemitismen som en del av anti-judaismens diskurser och praktiker samt hur till synes ”positiva” åsikter och känslouttryck om judar som kollektiv utgör en del av antisemitismens ambivalens.

Skolpersonalens syn på den samtida antisemitismen som ett ’osvenskt’ fenomen föreslås nyanseras genom utbildningsmaterial som belyser både antisemitismens svenska historia samt jämförande perspektiv mellan antisemitism och islamofobi. Detta kan bidra till en djupare förståelse för Israel-Palestina-konfliktens svenska förankring samt hur den muslimska och judiska minoritetens erfarenheter både liknar varandra och har olika särdrag. Målet med komparationen mellan antisemitism och islamofobi är inte att likställa fenomenen utan att skapa förståelse för, och solidaritet mellan, olika erfarenheter. Det här kan också ge lärarna tillfälle att använda sig av material som ger varierande bilder av hur det är att leva och verka som judisk person i Sverige och i andra delar av världen idag och i förlängningen bidra till att motverka stereotypiseringen av judiskhet och judar.

(ii) Antisemitismen som förklaringsgrund till Förintelsen

Ett första steg i att skapa förutsättningar för en likvärdig undervisning vad gäller Förintelsen och dess relation till antisemitismen är att se över hur skolorna i Stockholm stad uppmärksammar Förintelsens minnesdag. Genom detta arbete kan staden också uppmärksamma lärarna på material som hjälper dem förklara antisemitismens koppling till

Förintelsen och hur antisemitismen ser ut idag. Eftersom flera olika institutioner och myndigheter i nuläget arbetar med att ta fram utställningar och utbildningsmaterial kring Förintelsen måste utbildningsförvaltningen samverka i större utsträckning än vad man tidigare gjort för att kunna ta del av alla de framsteg som görs inom ämnet.

(iii) Från passivitet till aktivism

En grundläggande aspekt av samtliga åtgärder mot antisemitism i skolans värld är hur man motiverar människor att arbeta *aktivt* mot den. Även om ”anti-antisemitism” har blivit det dominerande ställningstagandet i Sverige sedan andra världskrigets slut så är detta i sig inte tillräckligt för att motverka antisemitiska strömningar. Antisemitism som samhällsligt problem marginaliseras ofta för att offren är osynliga och/eller i minoritet. Det är därför viktigt att det finns relevant kompetens inom stadens förvaltningar vad gäller frågor som rör den judiska minoriteten generellt och antisemitism specifikt.

Genom vidare kompetensutveckling inom områden som också rör den muslimska minoritetens liv och villkor i Sverige kan man skapa förutsättningar för att judiska och muslimska ungdomar kan mötas och lära känna varandra. Det här är ett stort och viktigt åtagande då den judiska och den muslimska minoriteten ofta beskrivs som grupper i konflikt med varandra, trots att de delar en sårbarhet inför, bland annat, högerpopulistisk retorik och politik.

Vägar framåt

I tillägg till ovanstående åtgärder rekommenderas att staden fortsätter att undersöka ett antal frågor som uppstått under undersökningsprocessen men som inte kunde utredas till fullo. Antisemitismen i Stockholms förskolor utgör ett sådant frågetecken tillsammans med antisemitismen som företeelse i stadens fristående skolor.

De flesta judiska elever som intervjuats för undersökningen går på skolor i innerstan och har en eller flera kompisar med judisk bakgrund i sitt umgänge. För att få en mer mångfacetterad bild av hur judiska elever upplever antisemitismen i Stockholms skolor krävs ytterligare insatser från stadens sida i form av kontinuerliga samtal med judisk skolungdom; även de individer som lever utanför ett större judiskt sammanhang.

De judiska elever som bidragit med sina berättelser till den här undersökningen uttrycker att de är starka i sin judiska identitet. Flera säger att de tidigt berättat för klasskamrater att de är judar och att de bär judiska symboler så som davidsstjärnor runt halsen i skolan. Detta kan vara ett tecken på att de skolor som eleverna går på har en trygg miljö som tillåter dem att fritt uttrycka den här delen av deras identitet. Med ett så litet och specifikt urval av elever är det dock svårt att veta om det är just dessa individer som haft en styrka i sin identitetsutveckling eller om det är miljön som tillåtit utvecklingen. Det är därför viktigt att staden fortsätter att undersöka hur skolmiljön påverkar elevers förmåga att uttrycka sin judiska identitet.

Kapitel 1: Inledning

1.1 Bakgrund

Den här undersökningen handlar om förekomsten av antisemitiska uttryck i Stockholms grundskolor och gymnasieskolor samt om skolpersonalens förmåga att hantera antisemitism och antisemitiska uttryck. Föreliggande rapport presenterar både en bild av antisemitismens olika former i skolmiljö och föreslår vägar framåt i arbetet att motverka antisemitism.

Under våren 2021 beslutade Stockholm stad att anta *The International Holocaust Remembrance Alliances* (IHRA) definition av antisemitism. I och med detta beslut gav även kommunstyrelsen stadsledningskontoret i uppdrag att i samarbete med stadens utbildningsförvaltning genomföra en kartläggning av antisemitismen i stadens skolor.

Inför kartläggningen förde man samtal med flera organisationer och företrädare för den judiska minoriteten i Stockholm som samtliga framförde hur viktigt ett långsiktigt arbete att motverka antisemitism i stadens skolor är då deras samlade intryck är att många judiska elever upplever en otrygghet i sin skolmiljö. Judiska församlingen i Stockholm framförde även budskapet att antisemitismen är ett stort samhällsproblem som påverkar judiska personers identitet och skapar en känsla av isolering och rädsla som är speciellt tung att bära för unga människor.

Detta är även något som framkommer i Mirjam Katzins rapport, *Skolgårdsrasism, konspirationsteorier och utanförskap: En rapport om antisemitism och det judiska minoritetskapet i Malmös förskolor, skolor, gymnasier och vuxenutbildning* som publicerades under hösten 2020 (Katzin 2020). I sammanfattningen till rapporten skriver Katzin att ”ett tydligt och allvarligt resultat i denna studie handlar om de judiska ungdomarnas upplevda otrygghet. Till följd av hatbrott de utsatts för och oro för att utsättas för fler, blir deras vardag och identitetsutveckling påverkad” (Katzin 2020: 7).

Katzin framhåller även att ”ett strukturellt problem” återfinns ”i Malmöskolornas färdigheter och förutsättningar att hantera frågor om antisemitism och det judiska minoritetskapet” (Katzin 2020: 5). Med de här specifika resultaten i åtanke har föreliggande studie följt Katzins ambition och forskningsdesign för att, på ett liknande sätt, kunna undersöka om Stockholms skolor har de färdigheter och förutsättningar som krävs för att skapa trygga miljöer för sina judiska elever.

Samtidigt utgår studien från den internationella forskningens insikter om antisemitismens skadliga effekter på samhället i stort – något som också bör beaktas i en studie av ett ämne som ofta framhålls som viktigt men som sedan marginaliseras i policy och politisk styrning.

Studien har utförts som en *probleminventering* där olika teman utkristalliserats ur materialet för att få en bild av vilka problemområden gällande antisemitism som behöver åtgärdas samt utforskas vidare inom staden.

1.2 Syfte och frågeställningar

Ett av studiens övergripande syften är att ge en förståelse för hur antisemitismen ter sig i Stockholms skolor och på vilka sätt antisemitismen utgör ett problem för elever och skolpersonal. Detta görs för att, precis som projektet som lanserats i Malmö stad, kunna skapa förutsättningar för skolorna att systematiskt arbeta för att skapa trygghet för judiska elever, samt för att förebygga judeofobiska och anti-judiska tendenser och antisemitiska yttringar i skolans värld. Syftet är alltså *inte* att mäta elevernas antisemitiska attityder utan istället att fördjupa vår förståelse av hur antisemitismens olika uttryck utgör ett problem för skolans personal och elever

och utifrån den förståelsen föreslå olika vägar framåt i ett förebyggande och trygghetsskapande arbete.

Vi löser självfallet inte problem som rör antisemitism i skolan genom enbart en sådan här undersökning. Däremot kan vi försöka förstå hur problemet antisemitism formuleras inom olika delar av samhället. Är antisemitism något som prioriteras i skolans värdegrundsarbete? Hur resonerar man kring antisemitism i relation till andra former av rasism? Ser man samband mellan antisemitism och andra former av rasism, misogyni, homofobi etc?

Andra frågor som undersöks i rapporten är:

- Hur resonerar skolpersonalen kring antisemitism som allmänt fenomen och som ett samhällsproblem som rör skolans värld?
- Hur upplever skolpersonalen antisemitiska yttringar och uttryck?
- Hur upplever judiska elever antisemitismen i sin skolmiljö?
- Vad finns det för pedagogiska resurser i Stockholm som kan brukas mer effektivt av Stockholm stads skolor och utbildningsförvaltning?

1.3 Utgångspunkter för undersökningen

Antisemitism och judisk kultur/judiskt liv i Sverige

I oktober 2021 presenterade EU en ny strategi för hanteringen av frågor som rör antisemitism inom unionen. En del av den här strategin består av ett ”stärkande av den judiska kulturen” i Europa; något som också understryks som en viktig del i Malmö stads arbete mot antisemitism i skolan.

I den här rapporten har dock tonvikten lagts på antisemitism som samhällsproblem. Detta för att inte bidra till ett okritiskt sammankopplande av antisemitism och judisk kultur/judiskt liv i Sverige. Självklart utgör antisemitismen en viktig del av den svensk-judiska historien och samtiden. Samtidigt är det lätt hänt att stärkandet av judisk kultur och judiskt liv endast ses av majoritetsbefolkningen som ett effektivt sätt att motverka fördomar och antisemitism. I sin rapport om antisemitismen i Malmös skolor hävdar Katzin att de begränsade bilder som finns av hur det är att vara judisk i Sverige idag ”riskerar att leda till att [unga människor] får en abstrakt idé om judar, vilket möjliggör för att en antisemitisk diskurs att få fäste” (Katzin 2020: 72). I samma stycke gör hon dock också gällande att det finns ”en poäng med att lägga fokus på positiva sidor av den judiska identiteten, istället för att förminska det judiska till att handla om antisemitism och Förintelsen” (Katzin 2020: 72).

Då rapporter så som föreliggande text också bidrar till problemformuleringar kring antisemitism, judiskhet och judisk identitet så förespråkas här en försiktighet vad gäller sammankopplandet av judisk kultur och ett förebyggande arbete mot antisemitism. Om det judiska inte ska förminska till att handla om antisemitismen och Förintelsen är det också viktigt att undersökningar som rör antisemitism inte *diskursivt* förenar judisk kultur och judiskt liv med samhällets kamp mot antisemitism.

Judisk kultur och judiskt livs existensberättigande vilar inte på dess förmåga att göra majoritetsbefolkningen till bättre människor med färre fördomar. Snarare så innehar judisk kultur och judiskt liv en självklar plats i det svenska kulturarvet och i det svenska samhället. Att stärka den judiska kulturen och dess förmåga att producera fler, mer komplexa bilder av hur det är att vara judisk i Sverige, torde således vara något som förtjänar en egen, större undersökning som går utöver antisemitismens uttryck i skolans värld.

Antisemitismen som en svensk företeelse

En annan viktig utgångspunkt för undersökningen är att antisemitismen är en del av ett västerländskt antijudiskt intellektuellt arv som inte har importerats till Sverige från mellanöstern utan som har en lång svensk historia.

Museichefen för Judiska museet, Christina Gamstorp, ger i en text på museets hemsida flera bra exempel ”på hur antisemitismen ständigt ligger under ytan i det svenska samhället” (Gamstorp 2019). Hon nämner bla judereglementet som infördes 1782, antisemitiska nitbilder i svensk skämtpress under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal och bollhusmötet i Uppsala 1939 (Gamstorp 2019). Samtliga exempel visar på antisemitismens uttryck och dess effekter på Sveriges och Europas judar.

I den här diskussionen är det även viktigt att påpeka att anti-judiska strömningar funnits i Sverige även sedan innan judar fick rätt att bosätta sig i landet. I skrifter, bildkonst och på teaterscener återfanns berättelser om ”judarna” som inspirerats av eller kom direkt från kristendomens anti-judiska tankevärld (Adams 2020: 22). Den amerikanske historikern David Nirenberg menar vidare att det han kallar för ”anti-judaism” utgjort en viktig del i västvärldens förståelse av sin egen samtid. Det är således inte överraskande att anti-judiska och antisemitiska tankestrukturer och uttryck för dessa fortsätter att genomsyra vårt sätt att tänka och agera idag.

I begreppet ”västvärlden” inkluderar Nirenberg även Islam och dess tanketraditioner. Det här är särskilt intressant då muslimer idag ofta får klä skott för vad många ser som en ny typ av antisemitism; en antisemitism som på många sätt uppfattas som väsensskild och i grunden annorlunda från den antisemitism som ”vi” är vana vid i Sverige. Inom dessa sammanhang framhålls den samtida antisemitismen som något importerat och sprunget ur ”arabvärldens” tanketradition. Det här synsättet är inte bara ogrundat och felaktigt utan också direkt skadligt då det bidrar till förstärkandet av islamofoba och xenofoba strömningar i samhället samt en större utsatthet för personer med en bakgrund i mellanöstern.

Det stämmer visserligen att kvantitativa studier i Sverige har visat på att en större del av personer med en eller två utlandsfödda föräldrar instämmer i högre grad med antisemitiska påståenden (Bachner & Bevelander). Samtidigt är det viktigt att poängtera att det är i Europeiska länder med minst muslimsk närvaro, Ungern och Polen, som antisemitismen är som starkast (Dencik & Morosi 2016: 79).

En central utgångspunkt för den här undersökningen är därför förståelsen att anti-judaismen, som antisemitismen är en del av, utgör en väsentlig del av västvärldens tankegod och att den *inte* importerats hit av migranter och/eller flyktingar från mellanöstern.

Antisemitism: Inte bara ett problem för skolungdomar

Antisemitismen är ett komplext och mångfacetterat fenomen som måste studeras på flera olika nivåer. Förutom de stora nationella attitydundersökningar som utförts på uppdrag av Forum för levande historia eller de hatbrottsundersökningar som utförts på uppdrag av BRÅ så finns det ett behov av studier som fokuserar på olika institutioner och deras förutsättningar att motverka antisemitism.

”Fördomar och fientlighet mot judar utgör ett reellt och allvarligt problem i Sverige” konstaterar Pieter Bevelander och Henrik Bachner i en nyligen publicerad rapport från Forum för levande historia (Bachner & Bevelander 2021: 19). Även om författarna noterar i sin undersökning att antisemitiska föreställningar och attityder minskat bland den svenska befolkningen mellan 2005 och 2020, ser de mycket allvarligt på det faktum att mellan 11 och 21 procent av respondenterna i studien håller med om påståenden som rör judars inflytande och makt samt att hela 10 procent

håller med om påståendet att judar utnyttjar Förintelsen i politiska och ekonomiska syften (Bachner & Bevelander 2021: 93).

Att antisemitismen lever i Sverige är det alltså ingen tvekan om, däremot kan man fråga sig vari syftet ligger att studera antisemitismen i just svenska grundskolor och gymnasier? Redan under 1960-talet talades det om hur Sveriges utbildningssystem skulle hantera antisemitismen (Josephson 1960). Den här trenden har inte avtagit sedan dess utan snarare förstärkts och utvecklats till insatser så som levande historia-kampanjen och senare även till etablerandet av Forum för levande historia. Kort sagt så tenderar oron kring rasism och antisemitism att resultera i ett fokus på barn och ungdomar.

Detta är intressant i sig då Bachner och Bevelander har kunnat visa hur flera former av antisemitism minskar ju längre ner i åldrarna man studerar den (Bachner & Bevelander, 2021: 84). Olika föreställningar om judisk makt, politiskt spel och ekonomiskt utnyttjande är alltså egentligen ett "vuxenproblem" som ofta överförs på ungdomar. Samtidigt är det också angeläget att samhället uppmärksammar barns särskilda sårbarhet och utsatthet inför antisemitism. Att studera antisemitism och kanske speciellt hur antisemitism upplevs inom skolan är därmed en särskilt viktig uppgift, inte minst för att värna judiska elevers rätt till en trygg skolgång där de fritt kan uttrycka och utveckla sin identitet.

Antisemitism som ett relationellt fenomen

Antisemitismen har en egen, specifik historia och flera egna, specifika samtida uttryck. Det här betyder emellertid inte att antisemitismen existerar i ett vacuum. Tvärtom så är antisemitismen vad man kallar för ett *relationellt fenomen*, vilket betyder att det utvecklas i samklang med andra fenomen så som till exempel rasism, sexism, homofobi, antiziganism, afrofobi, islamofobi etc. Antisemitism kan därför inte studeras utan en större förståelse för hur andra faktorer påverkar dess utveckling. Det här betyder *inte* att antisemitism har samma funktioner eller nödvändigtvis uttrycks på samma sätt som andra former av rasism, eller kan räknas som en underkategori till rasism, snarare att man behöver förstå antisemitismen som en specifik del av en helhet där olika komponenter påverkar varandra och skapar synergistiska effekter. Den här utgångspunkten kan summeras i den tyska sociologen Karin Stoegners påstående att antisemitismens komplexitet inte fångas om man *bara* ser den som en form av rasism men att den inte heller kan förstås om vi inte *också* erkänner den som en form av rasism (Stoegner 2018: 2).

1.4 Disposition och avgränsningar

I det följande kapitlet presenteras de metoder som använts för att samla in material till den här studien. Detta följs av ett kapitel som fokuserar på definitioner av antisemitism samt tidigare forskning på området, inklusive en framställning av tidigare rapporter och politiska uppdrag som intresserat sig för antisemitismen i skolans värld. Perspektiven som diskuteras i relation till tidigare forskning och olika definitioner appliceras sedan på materialet i kapitel fyra som innehåller fyra tematiskt organiserade analysavsnitt. Rapporten avslutas med ytterligare ett analyskapitel där förslag på förbättringar inom stadens skolor föreslås samt ett kapitel innehållande en sammanfattning av rapportens resultat och en kortare sammanfattning av de förslag som förts fram i föregående kapitel.

På grund av svårigheter att hitta tillräckligt många intervjupersoner inom förskolan som ville och hade möjlighet att bidra med sina erfarenheter samt att andra metoder krävs för att studera yngre barns skolmiljö så har förskolan inte inkluderats i föreliggande studie. Vikten av att kunna bidra med väl underbyggda förslag på hur skolorna kan arbeta för att förbättra både elevers och lärares kunskaper om antisemitism påverkade därför beslutet att fokusera studien på

grundskolan och gymnasieskolan. Det här betyder inte att förskolan är ett irrelevant studieområde vad gäller antisemitismen. Däremot finns det anledning att göra ytterligare, riktade insatser för att undersöka hur man arbetar med frågor som rör den judiska minoriteten och antisemitism inom förskoleverksamheter runt om i Stockholm stad.

Precis som Katzins rapport från Malmö så innehåller föreliggande studie ett stort antal trådar som skulle kunna ligga till grund för långt större undersökningsinsatser. Det som presenteras i den här rapporten är det material och den kontext som ansetts mest angelägen utifrån hur unga judiska personer kan komma att påverkas av olika antisemitiska uttryck i sin skolmiljö och hur utvecklandet av antisemitiska och antijudiska idéer och uttryck kan komma att påverka samhället i stort.

Kapitel 2. Metod och material

För att förstå antisemitiska uttryck i Stockholms skolor samt skolpersonalens förståelse och hantering av antisemitism som samhällsligt problem har föreliggande studie använt sig av både kvantitativa och kvalitativa metoder. En större enkätundersökning, riktad till samtliga undervisande lärare i stadens kommunala grundskolor och gymnasieskolor, utfördes tillsammans med ett flertal intervjuer med både skolpersonal och judiska elever. I det här kapitlet beskrivs och diskuteras dessa metoder samt urval och metodologiska utgångspunkter för studien. Covid-19 pandemin hade en stor påverkan på studien. De här utmaningarna och deras påverkan på studiens resultat diskuteras därför i det sista avsnittet av kapitlet.

2.1 Enkätundersökningen

Det mest omfattande underlaget som studien är baserat på kommer från en enkätstudie till vilken samtliga undervisande lärare i Stockholms kommunala grundskolor och gymnasieskolor bjöds att delta. Enkäten bestod av elva frågor som på många sätt liknade frågorna som ställdes i Katzins undersökning från Malmö, så att resultaten från de olika städerna skulle kunna jämföras. Två frågor ställdes för att säkerställa vilken/vilka skolor personen arbetade vid och vilka årskurser personen arbetade mot. Fem av frågorna behandlade upplevelser av antisemitiska uttryck hos eleverna och resterande tre frågor fokuserade på vad lärarna tycker sig behöva för att utveckla sina kunskaper och sitt arbete mot antisemitism. Utöver de elva frågeställningarna fick deltagarna svara fritt under rubriken ”övrigt”.

Enligt skolverkets statistik arbetade 5351 undervisande lärare i grundskole- och gymnasienivå i Stockholm stad när mätningen gjordes 2021 (skolverket 2022). Av dessa 5351 lärare deltog 2725, vilket ger en svarsfrekvens på cirka 51 %.

I jämförelse med undersökningen i Malmö har den här studien ett något mer specificerat urval. Istället för en enkät som riktas till hela skolpersonalen har den istället riktat sig specifikt till undervisande lärare då frågorna rör situationer som kanske främst framkommer i ett klassrum. Som Katzin understryker så är det självfallet också så att annan skolpersonal hör och ser saker som sker utanför klassrummet – något som föreliggande studie istället har försökt fånga genom intervjuer med en bredare grupp anställda inom grundskola och gymnasieskola.

I undersökningen från Malmö deltog 802 personer ur skolpersonalen från grundskola och gymnasium vilket ger en relativt låg svarsfrekvens. Det här är också något som Mirjam Katzin påtalar i sin diskussion kring metod i relation till en slags ”uppmärksamhetsbias” som kan ha påverkat underlaget. För att undvika en sådan bias involverades stadens grundskole- och gymnasiechefer samt andra relevanta aktörer från utbildningsförvaltningen i informationsarbetet kring undersökningen.

I Malmö inkluderades även de fristående skolorna i enkätundersökningen vilket är viktigt att notera då cirka hälften av Malmös gymnasieelever går i skolor som drivs av enskilda huvudmän. I föreliggande studie inkluderades dock inte de fristående skolorna i enkätundersökningen då detta skulle ha försvårat arbetet med att säkerställa en hög svarsfrekvens i populationen. De kommunala skolorna drivs i stadens regi och information om studien kunde därför gå genom stadens normala kommunikationskanaler. Att nå de fristående skolorna skulle ha inneburit ett mer komplext informationsarbete vilket tiden inte räckte till för. Det här innebär dock inte att svaren saknar representativitet vad gäller elevernas uttryck av antisemitism i skolor med en ’neutral’ profil. Däremot säger svaren lite om hur tex religiösa fristående skolor arbetar med det här problemet. Då den här studien, liksom Katzins undersökning, utgör en sorts förstudie för att förstå de problemområden som skolan, dess lärare och elever kan uppleva i relation till antisemitism så kan den inte inkludera alla områden som

måste undersökas. Däremot visar det på hur komplex en grundlig analys av skolväsendets hantering av ett avgränsat problemområde kan vara och hur det behövs mer resurser för att kunna förstå hur olika typer av skolor hanterar fenomen så som antisemitism.

2.2 Intervjuundersökningen

I tillägg till enkätundersökningen utfördes även ett flertal intervjuer på enskild och gruppnivå. Intervjuerna delades upp i två olika undersökningsgrupper där den första bestod av skolpersonal – lärare, vaktmästare, kuratorer, rektorer – medan den andra bestod av judiska elever. Sammanlagt intervjuades 20 personer tillhörande den första undersökningsgruppen och 9 personer ur den andra undersökningsgruppen. En majoritet av intervjumaterialet består av enskilda intervjuer. Dock utfördes fyra grupp-intervjuer i förskolan, på högstadiet, på gymnasiet samt med en grupp judiska elever som går i högstadiet. Materialet med förskolepedagoger har inte behandlats i föreliggande studie och kommer därför inte att redovisas i kapitel 4.

För att få kontakt med skolpersonal skickades förfrågningar ut via mail till rektorer vilka fick i uppdrag att kontakta delar av sin personal och informera dem om undersökningen. De förmedlade sedan namn och kontaktuppgifter till de personer ur skolpersonalen som ville låta sig intervjuas. Kontakt med judiska elever etablerades med hjälp av judiska församlingens och judiska ungdomsförbundets sociala kanaler.

Det initiala målet med forskningsdesignen var att utföra fler gruppintervjuer med en blandad grupp ur skolpersonalen från olika skolor. Syftet bakom en sådan design var att personerna skulle kunna få nya insikter, tankar och perspektiv från människor som lever och arbetar i en annan typ av skolmiljö. På grund av pandemin och de problem som denna medförde, övergavs idén om blandade gruppintervjuer och fler enskilda intervjuer genomfördes istället.

I klassisk intervjumetodologisk litteratur beskrivs intervjun som en asymmetrisk relation där en person med viss expertis försöker extrahera information från en annan person utan expertis. Informanten ses som ett kärll innehållande objektiv information om världen som, genom de rätta intervjuteknikerna, kan uttömmas utan att de kontamineras av informantens egna motiv, tankar och känslor. Sedan mitten av 1900-talet har dock alternativa perspektiv på intervjun som forskningsmetod utvecklats där de som intervjuas ses som medskapande av den kunskap som produceras under intervjusituationen. Det är också den här metodologiska utgångspunkten som föreliggande studie utgår ifrån. Intervjupersonerna är med och skapar den mening som bidrar till analysen av hur antisemitismen i skolans värld upplevs. Därför benämns de heller inte som ”informanter” eller ”respondenter” i rapporten utan termerna ”intervjupersoner”, ”lärare”, ”skolpersonal” eller ”elever” används istället för att benämna de människor som bidragit med sina berättelser till studien.

Intervjuerna med skolpersonal genomfördes med enkätfrågorna som struktur. Målet var att få personerna att utveckla de svar man givit i enkäten; något som både gav ett rikare material vad gäller de frågeställningar som ställdes i enkäten och som visade hur lärarna tolkade enkätfrågorna. Det här var särskilt viktigt då tidigare forskning visat att människor som blir intervjuade om känsliga ämnen ofta ”svarar så som man tror att man ’borde’ svara” (Moe 2018).

Samtidigt finns det flera frågor i enkäten som också kan tolkas på olika sätt utifrån vilken syn man har på antisemitism och vad antisemitism är. Till exempel kan frågan om eleverna använder staten Israel och ”judarna” synonymt, tolkas på flera olika sätt. En lärare kommenterade under rubriken ”övrigt” i enkäten att det inte är särskilt konstigt att eleverna pratar om Israel som judiskt då Israel är en judisk stat. Vad lärarna själva upplever som

antisemitiskt kan därför påverka deras svar i enkäten då de vill ge en så precis bild av antisemitismen i sin skola som möjligt.

Intervjumaterialet bidrog också till berättelser om antisemitiska uttryck bland skolpersonalen. I enkäten berör frågorna endast lärarnas upplevelser av antisemitiska uttryck hos eleverna. Det här var ett medvetet val då enkäten skulle upplevas så enkel att svara på som möjligt. Som kommer att utvecklas nedan så finns det en upplevd trötthet kring antalet enkätundersökningar som skickas ut i skolan, speciellt under den period som föreliggande studie utförts. Det här gjorde att enkätfrågorna blev färre än planerat och bidrog även till att svarsalternativen reducerades för varje enskild fråga. Därför blev det än viktigare att försöka få till ett samtal med intervjupersonerna där de fick resonera fritt kring definitionen av antisemitism och hur de skulle tänka och agera i olika hypotetiska situationer.

I det norska forskningsprojektet *Shifting Boundaries* utförde Vibeke Moe en analys av enkätfrågorna som ställts i en stor undersökning rörande antisemitiska och islamofoba attityder bland Norges befolkning som publicerades 2017. För att försöka förstå huruvida respondenterna svarade på de specifika frågorna om åsikter och tankar för att de verkligen tyckte så, eller om de svarade det som de trodde var socialt acceptabelt, inkluderades även en öppen fråga i formuläret. Respondenterna ombads att resonera kring varför de trodde att människor hade negativa attityder gentemot judar (Moe 2018: 277). Svaren på den här öppna frågan visade på helt andra aspekter av antisemitismen än vad de påstående-baserade frågorna i undersökningen gjorde, bland annat hur deltagarna såg sig själva och sin egen samhällsgrupp i relation till antisemitism samt vilka gränsdragningar som gjordes mot vad som var acceptabelt/oacceptabelt gällande antisemitiska uttryck. Resultatet visade att människor tenderade att placera antisemitismen långt ifrån sig själva och den egna historiska, kulturella och sociala kontexten (Moe 2018). Istället för att resonera kring sina egna tankar och handlingar projicerade man istället dessa på andra samhällsgrupper.

Då skolans värld består av både unga elever och vuxen personal är det viktigt att förstå både hur personen som beskriver problemet förstår det i en större samhällelig kontext samt hur deras resonemang kan påverka ett arbete för att motverka antisemitism på sikt.

2.3 Problemområden i materialinsamlingen

Covid-19 pandemin har påverkat alla delar av det svenska samhället sedan våren 2020, och den här undersökningen utgör inget undantag. Som Skolverkets rapport från 2021 visar har skolväsendet haft det särskilt svårt under pandemin (Skolverket 2021). I rapporten skriver man att ”i de intervjuer med huvudmän, rektorer och lärare som genomfördes under våren 2021 framkom att det varit en ökad arbetsbelastning och försämrad arbetsmiljö för lärare, förskollärare och annan personal i skolväsendet under pandemin” (Skolverket 2021: 27). Arbetet med att samla in intervjumaterial påbörjades strax före årsskiftet 2021/2022. Det var också under den här perioden som virus-varianten omikron återfanns och spreds i Sverige, vilket hade negativa effekter på skolpersonalens möjligheter och vilja att medverka i studien.

Det finns också en mättnad i skolan vad gäller undersökningar med målet att förbättra olika aspekter av skolsystemet. Den här mättnaden är speciellt kännbar i områden där man kämpar med en social och ekonomisk problematik och uttrycker ett större behov av att värna kärnverksamheten. I flera samtal med rektorer och skolpersonal vid skolor med en sådan problematik gavs bristen på tid till fördjupningsarbete inom särskilda områden som anledning till att man inte kunde medverka i föreliggande studie. Flera rektorer uttryckte också en stor frustration kring antalet undersökningsförfrågningar som kom in till skolan, ibland på daglig basis.

Från utbildningsförvaltningens sida har man även gått ut med rekommendationen att skolorna i Stockholm stad ska värna sin kärnverksamhet. Det här betyder också att viss förvirring kan ha uppstått när utbildningsförvaltningen samtidigt uppmanade sin personal att skapa tid och tillfälle för personalen att delta i en undersökning om antisemitism.

Kombinationen av Covid-19 pandemin, trötthet vad gäller undersökningar om och i skolan samt motstridiga budskap från förvaltningen bidrog till att underlaget för den här studien inte blev så gediget som planerat.

2.4 Etiska överväganden

För att säkerställa att samtliga intervjupersoner förstod studiens mål, intentioner och hanterande av personuppgifter skickades ett informerat samtycke ut till intervjupersonerna innan intervjutillfället. De fick också både muntlig och skriftlig information om studien innan intervjun påbörjades. Alla intervjupersoner har anonymiserats i rapporten och det finns heller inga beskrivningar som kan placera skolpersonal eller elever på en specifik skola i staden.

Då judisk sårbarhet är ett specifikt etiskt problem som befinner sig mellan olika etiska diskurser om anonymitet och synlighet i det offentliga rummet gavs de judiska eleverna valet att antingen vara anonyma i rapporten eller att få sitt namn utskrivet i texten.¹ Samtliga elever valde att vara anonyma.

För att få så många skolor att delta som möjligt i studien anonymiseras även skolorna i texten även om en analys har gjorts som jämför svaren mellan skolor i olika stadsdelar av Stockholm stad.

---

¹ För en diskussion om judisk sårbarhet se Thor Tureby M. & K. Wagrell, (2020) "Digitization, Vulnerability and Holocaust Collections", *Santander Art and Culture Law Review*, Vol. 2, No. 6: 87-118.

Kapitel 3: Kunskapsöversikt och definitioner

I ett försök att förklara den problemformulering som inverkat på uppdraget som utmynnat i föreliggande rapport presenteras i det här avsnittet en kortare historia kring tidigare kartläggningar av antisemitismen i Sverige. Därefter diskuteras forskningsläget under tre olika teman: 1) Antisemitismens relationella karaktär 2) Jämförande analyser mellan antisemitism och islamofobi 3) Uppfattningar om antisemitism och dess utbreddhet i Sverige och Europa. Därefter kommer en diskussion rörande olika definitioner av antisemitismen samt en presentation av den definition som föreliggande studie lutar sig mot i sin analys av det insamlade materialet.

3. 1 Att kartlägga antisemitismen i Sveriges skolor

1958 utförde institutet för opinionsundersökningar (dåvarande SIFO) en utredning rörande judehat i Sverige. Som Henrik Bachner beskriver i sin avhandling, omfattade undersökningen ”ca 500 personer över 16 år [och] visade att 41 procent av dem som var över 35 år och gifta skulle motsätta sig att deras dotter gifte sig med en jude” (Bachner 2014: 189–191). Liknande resultat med en hög andel personer som inte tyckte sig kunna lita på en affärsuppställning med en judisk person och som inte ville ha en judisk person som arbetskamrat återfanns i resultatet till undersökningen (Ibid).

Det är svårt att tolka de här resultaten utifrån vår tids metodologiska ramverk, speciellt eftersom vi inte vet exakt hur undersökningen gick till. Däremot så vet vi att den gav efterverkningar i svensk offentlig diskurs då den påtalades av två riksdagsmän i en debatt om antisemitismen i Sverige 1960. Riksdagsledamoten Axel Henrik Munktell gjorde följande anförande under en debatt i riksdagen: ”Jag tycker det är skrämmande att rasfördomar på detta sätt alltjämt skall ha ett grepp om stora grupper av befolkningen. Den enda ljuspunkten i dessa undersökningar var att fördomarna var mest utbredda bland äldre människor, medan däremot särskilt ungdomen stod mera främmande för dylika betraktelse-sätt”. Han fortsätter: ”Det inger goda förhoppningar om framtiden, och det var med verklig glädje som jag i morgonnyheterna idag hörde, att Sveriges elevers centralorganisation har för avsikt att uppvakta ecklesiastikministern med hemställan om ökad undervisning i historia särskilt 1930 och 1940-talens” (Riksdagens protokoll 1960a: 10).

Den yngre generationen ses, i det här citatet, med blida ögon och som ett hopp för en mer human och fördomsfri framtid. Samtidigt beskrivs det att antisemitiska gärningar så som målning av hakkors på husväggar som en ”okynnesepidemi”, där mindre begåvade pojkar i skolåldern agerat mot sitt eget bättre vetande. I den debatt som fördes mellan Munktell, hans kollega Einar Rimmerfors och justitieministern Herman Kling beskrevs vidare antisemitismen som en ”smita” som kunde stävjas med rätt botemedel. Antisemitismen karakteriserades även som något som inte var det civiliserade samhällets plåga utan som en form av ”efterblivenhet” och som en ”primitiv” ådra i samhällsunderlaget (Riksdagens protokoll 1960b: 256).

Delvis på grund av den här synen på antisemitismens påverkan på unga svenskars attityder och gärningar, lämnade man problemet därhän. I senare debatter under 1960, 70 och 80-talen kom antisemitismens roll främst att handla om andra länders situation. Konflikten i Israel-Palestina, de judiska flyktingarna från Polen, och antisionismen i Sovjetunionen utgör de främsta exemplen. Nästa gång som antisemitismen, som en specifikt svensk företeelse, kom att diskuteras i någon större omfattning, handlade det framför allt om attentat mot judiska personer både internationellt men också i Sverige under mitten av 1980-talet (se tex Riksdagens protokoll 1985/86: 56). Som historikern Helene Löw visat i sin forskning, så var det genom våldshandlingar begångna av medlemmar i *Bevara Sverige svenskt* (BSS) och *Nazisternas Riksparti* (NRP) som svenska medier fick upp ögonen för rasismen och därigenom även

antisemitismen som ett svenskt fenomen (Löow, 2000: 24). Samtidigt är det viktigt att påpeka att antisemitismen även under 1980 och in på 1990-talet fortsatte att karakteriseras – i medier och politiska debatter – som ett apart och marginellt samhällsligt problem som kunde tyglas med rätt åtgärder (se till exempel Wagrell & Thor Tureby 2021: 100-103).

En mer omfattande diskussion och oro kring barn och ungas antisemitiska attityder och utsatthet för nynazistisk propaganda kom först i slutet av 1990-talet i och med publicerandet av den rapport som skulle ligga till grund för ett flertal statliga åtgärder mot rasism, antisemitism och Förintelseförnekelse (Lange et al 1997). Även om rapportförfattarna snabbt tillrättavisade de felaktiga tolkningar som gjorts av resultaten som verkade visa på att en dryg tredjedel av respondenterna hade väldigt lite kunskap om Förintelsen medan en signifikant andel förnekade dess existens överhuvudtaget, så levde bilden av en okunnig och, för nynazistisk propaganda sårbar grupp, kvar. Det var också på grund av den här rapporten som Göran Persson lanserade sin *Levande historia-kampanj* som sedermera införlivades i den statliga myndigheten, Forum för levande historia (Wagrell 2020: 81). I ett anförande till riksdagen 1998, deklarerade Persson att ”svastikan syns igen, *Sieg Heil* ekar på våra gator, nynazister marscherar. Vi kan inte slå dövörat till, vi kan inte förhålla oss passiva. Vi måste ta debatten. Vi måste sätta emot. Vi måste dra gränser. Vi måste som vuxna stödja våra barn och ungdomar” (protokoll 1996/97: 119, 22).

Med den här utgångspunkten är det inte helt överraskande att det är just Forum för levande historia som stått för de flesta kartläggningarna av antisemitism sedan millennieskiftet. Först ut var rapporten *Intolerans* som gavs ut tillsammans med Brottsförebyggande rådet (BRÅ) i vilken man tog ett helhetsgrepp på antisemitism, homofobi, islamofobi och ”invandrarfientlighet” under paraplybegreppet intolerans (Ring & Morgenthau 2004). Drygt fem år senare kom rapporten *Den mångtydiga intoleransen*, i vilken rasism, antisemitism, islamofobi och antiziganism återigen fångades in under paraplybegreppet ”intolerans”. I den här rapporten anlades ett socialpsykologiskt perspektiv för att studera ”gymnasieungdomars attityder i syfte att utforska dimensioner av tolerans och intolerans” (Forum för levande historia 2010: 16). Forum för levande historia har även publicerat två rapporter som enbart fokuserar på antisemitism. Den första publicerades under titeln *Antisemitiska attityder och föreställningar i Sverige* och författades av historikern Henrik Bachner och kriminologen Jonas Ring. Undersökningen hade som syfte att ”kartlägga och därigenom öka kunskapen om antisemitismens utseende och förekomst hos den svenska befolkningen” (Bachner & Ring 2005: 23). Här ser vi också hur, likt större internationella undersökningar, olika bakgrundsfaktorer så som klass, kön och religiös bakgrund kopplas till antisemitiska attityder i den vuxna befolkningen. Under 2021 publicerades ytterligare en rapport om antisemitiska attityder där författarna – Bachner och Pieter Bevelander – kunde visa att de antisemitiska attityderna bland den svenska befolkningen hade minskat mellan 2005 och 2020 i Sverige (Bachner & Bevelander 2021).

Samtliga attitydundersökningar som diskuteras här visar på samband mellan antisemitism och faktorer så som föräldrars utbildningsnivå, elevers religiösa bakgrund och deras kön. Men hur hör detta ihop med antisemitiska *uttryck* – handlingar som på ett eller annat sätt motiveras av fördomar mot judar? I *Den mångtydiga intoleransen* visar författarna att skolmiljön på flera sätt korrelerar med intoleranta attityder hos eleverna. Man förklarar bland annat att ”ju mer skolmiljöerna karakteriseras av negativa tillmälen, mobbning och skolungdomar som ses berusade, desto vanligare är de negativa och intoleranta inställningarna” (Forum för levande historia 2010: 43).

Det är sannolikt så att ”stökiga” skolmiljöer finns i områden av social och ekonomisk utsatthet. Däremot är det inte visat i större longitudinella studier hur de här fördomarna som existerar i stökiga miljöer påverkar etnisk eller religiöst relaterat våld eller rasistiska tillmälen. I den här

och liknande diskussioner som rör antisemitism i skolans värld är det viktigt att understryka bristen på kunskap om de kausala sambanden mellan attityder, uttryck och skolmiljön som sådan. Är det en stökig skolmiljö som bidrar till antisemitiska uttryck eller är elevernas språk och fysiska handlingar gentemot varandra det som i grunden skapar den dåliga miljön? Hur påverkar deras tankar och känslor hur de uttrycker sig?

I en meta-analys av 23 longitudinella studier rörande utvecklingen av ungdomars fördomar över tid konkluderar Crocetti et al. (2021: 17) att det inte finns tillräckligt med evidens för att säkerställa sambandet mellan skolans atmosfär (eller hur eleverna upplever den) och deras tendens att trakassera sina klasskamrater på basis av etnicitet. Som författarna skriver, så är det därför viktigt att identifiera de faktorer som påverkar länken mellan fördomar och deras negativa effekter. Den centrala frågan blir därmed: Vad är det som gör att fördomen – attityden så som den uttrycks i *tankar* om andra människor – övergår i en handling som påverkar andra personer på ett negativt sätt?

Det här är också varför det är viktigt att förstå hur våra idéer om fördomar och deras samhällseffekt har utvecklats över tid i det svenska samhället. Tanken om att antisemitismen går att ”bota” eller motas bort genom att mäta attityder och peka ut vissa grupper som mer eller mindre fördomsfulla ter sig tämligen rudimentär då tankar och känslor utifrån stereotyper och kategoriseringar av andra utgör allmänmänskliga psykologiska och psykosociala fenomen (se till exempel Kite & Whitley 2016: 4). Vi behöver därför, i alla undersökningar och kartläggningar, kvalitativa som kvantitativa, belysa hur olika aspekter av antisemitismen – individuella, kulturella, strukturella och institutionella – förhåller sig till varandra och hur tankar och känslor övergår i diskriminerande, sårande, hotfulla och/eller våldsamma handlingar och uttryck.

3.2 Forskningsläge

Antisemitismens relationella karaktär

En av de grundläggande utgångspunkterna för den föreliggande studien är uppfattningen att antisemitism är ett *relationellt* fenomen, vars specificitet bara kan förstås i relation till diskurser och praktiker kring andra former av rasism, xenofobi, sexism och homofobi. Antisemitismens relationella karaktär är också något som diskuteras flitigt inom olika forskningsfält och discipliner. Det som många forskare pekat på under senare år, är hur eftersatt studiet av antisemitismens relation till olika former av rasism, kulturellt eller religiöst baserade fördomar, sexism och homofobi har varit sedan mitten av 1900-talet (Cousin & Fine 2012; Franco 2020; Judaken 2018). Kritiken mot ämnets isolering grundar sig dock i ett erkännande av antisemitismens relativa särdrag samtidigt som de här särdragen inte kan utkristalliseras om man inte förstår hur antisemitismen också förhåller sig till andra, likartade, fenomen.

I en introduktion till ett specialnummer om nya perspektiv på antisemitism i den vetenskapliga tidskriften *American Historical Review* så uppmanar historikern Jonathan Judaken forskare att försöka förstå antisemitismens ”entangled history” (Judaken 2018: 1124). Med det menar Judaken att man måste se de ”kontaktpunkter” som finns mellan, till exempel, ”antisemitism och kolonialism, migration och xenofobi; länkarna mellan genus och judiskhet samt mellan judar och muslimer och andra ’de andra’” (Judaken 2018: 1124). En del av det här perspektivet inkluderar även en förståelse för hur antisemitismens ”plasticitet” – dess föränderlighet över tid och rum – vilar på en djupt rotad ambivalens (Judaken 2018: 1125). Det här hjälper oss förklara hur bilder av, och idéer om, ”juden” har betytt olika saker för olika människor under samma tidsperiod, eller för samma människor över tid. Vad som beskrivs här är alltså en förståelse av antisemitism (eller judeofobi som är det begrepp Judaken använder sig av) som både ett specifikt och ett jämförbart fenomen.

På ett liknande sätt föreslår den tyska sociologen Karin Stoenner att forskare och anti-rasistiska aktivister måste se både hur antisemitismen förhåller sig till, och fungerar annorlunda än, andra former av förtryck som studeras genom intersektionella perspektiv (Stoenner 2018). Stoenner menar att intersektionalitet – ett begrepp som utvecklades för att förstå hur olika kategoriseringar så som kön, klass, ras och sexualitet påverkar människors position och förmåga att agera utifrån densamma – inte innefattar antisemitismens ambivalenta natur och därför utesluter förtryck av judar ur anti-rasismens kamp mot ett mer rättvist samhälle. ”Juden” har i olika sammanhang konstruerats som både kapitalist och kommunist, vit och svart, progressiv och reaktionär. Under 1800- och 1900-talen utvecklades idéer om att judiska kvinnor var för maskulina och judiska män för feminina, de uppfattades rotlösa och sågs som ett hot mot nationen (Stoenner 2018: 5-7). De binära relationer (svart/vit, gay/straight, kvinna/man) som många intersektionella analyser bygger på är därför inte applicerbara på antisemitismen. Istället, menar Stoenner, kan den här typen av analyser förstärka antisemitiska troper så som att judar är vita, rika och maktfullkomliga och använder de här positionerna för att förtrycka andra svaga grupper i samhället (Stoenner 2018: 4). Istället föreslår Stoenner att den intersektionella analysen borde fokusera på antisemitism som en ideologi som agerar i relation till andra ideologier. Då antisemitism genomsyras av sexism, rasism och nationalism så utgör den, enligt henne, ett utomordentligt exempel för att förstå hur olika ideologier samspelar för att definiera och förtrycka människor.

I en svensk kontext har en liknande kritik av antirasismens marginalisering av antisemitismen presenterats av historikerna och antisemitismforskarna Lars M Andersson och Karin Kvist Geverts. I en artikel från 2019 visar de att ”olika rasismer har studerats av olika forskargrupper, var och en med sina utgångspunkter” i en svensk kontext (Kvist Geverts & Andersson 2017: 163). Enligt Kvist Geverts och Andersson har detta lett till blinda fläckar inom rasismforskningen och antirasism-rörelsen inom vilka antisemitismen har blivit eftersatt, marginaliserad och missförstådd (Kvist Geverts & Andersson 2017). Samtidigt är det viktigt att poängtera att det finns blinda fläckar inom den svenska antisemitismforskningen också, kanske framför allt rörande antisemitismens förhållande till andra rasistiska, sexistiska och homofoba diskurser och strukturer. Det största problemet med det här disciplinära tunnelseendet är att kunskapsluckan kring frågor som rör antisemitismens relation och kopplingar till andra fenomen blivit allt för stor.

Pågående forskning kan däremot komma att bidra till att täppa till de här kunskapsluckorna. I sin kommande avhandling studerar till exempel Hansalbin Sältenberg antisemitismen, eller vad han väljer att kalla den antijudiska rasismen, som ett strukturellt fenomen inom den svenska rasregimen. Genom att anlägga ett teoretiskt perspektiv som fokuserar på rasism, däribland den antijudiska, som en inneboende del av skapandet av nationen, inte minst i relation till föreställningar om ”svenskhet” och ”svensk exceptionalism”, undersöker Sältenberg hur kategorin judar hamnar i en ambivalent position i den svenska rasregimen och kan både inkluderas i och exkluderas från idéer om ”svenskhet”. Detta framkommer i Sältenbergs forskning, som till stor del grundar sig på intervjuer med judiska personer om erfarenheter av antisemitism, såväl i relation till andra former av rasism som till hur protestantism och sekularism förhåller sig till ”svenskhet”.

Jämförande analyser mellan antisemitism och islamofobi

Under det senaste decenniet har fler forskare börjat intressera sig för komparativa perspektiv på antisemitism och islamofobi. Detta har troligtvis att göra med hur antisemitismen utvecklats i relation till IP-konflikten och hur både aktivister och akademiker (eller aktivistiska akademiker) har förhållit sig till de olika ståndpunkter och gränsdragningar som konflikten frammanat. Forskare från bland annat Norge, Nederländerna, England och USA uttrycker en

vilja och intention att försöka nyansera bilden av judisk-muslimska relationer samt att motverka polariserande perspektiv som antingen framhåller att ”muslimsk” antisemitism är den ”nya” antisemitismen eller att islamofobi har tagit över från antisemitismen som den största och viktigaste fördomskulturen i Europa (Meer 2008; 2018; Renton & Gidley 2017; Zia-Ebrahimi 2018; Moe & Lenz 2018).²

För de här forskarna är det viktigt att en jämförelse inte blir ett likställande av antisemitism och islamofobi. I en antologi med titeln *Antisemitism and Islamophobia in Europe: A Shared Story?* skriver redaktörerna Ben Gidley och James Renton att det krävs ett diakroniskt ramverk som ser hur de olika fenomenen utvecklats både separat och i samklang över tid. Antisemitismens och islamofobins historier är därför varken enbart parallella eller komparativa utan *relationell* (Gidley & Renton 2017: 6). Antisemitismen har alltså, under olika perioder och förutsättningar, utvecklats tillsammans med fenomen så som islamofobi.

Antisemitismens och islamofobins relation till rasism är också något som utforskats på ett mer stringent sätt under de senaste tio åren. Ofta beskrivs rasifiering som en biologisk syn på ras – som något man föds till. Mycket av den internationella forskning som förenar studier av rasism, antisemitism och Islamofobi har dock även försökt förstå hur grupper som inte definieras enligt rasbaserade kriterier också kan rasifieras, trots att grunden till rasifieringen är kulturell eller religiös (Meer 2013; Zia-Ebrahimi 2018). Det här är också det som gör att många med en islamofob syn på världen hävdar att de minsann inte är rasister eftersom deras fördomar grundar sig på något man anses kunna välja – en religion eller en kultur. Den engelska historikern Zia-Ebrahimi menar att religion, precis som ras, kan vara en ”markör för en rasbaserad distinktion” även om personen inte ses som en del av en ras-kategori på grund av sitt biologiska ursprung; vad man ofta kallar för en ”biologisk” syn på ras och rasbegreppet (Zia-Ebrahimi 2018: 3).

Vidare har Zia-Ebrahimi visat på likheter mellan de mest kända och notoriska konspiratoriska texterna som fortfarande påverkar antisemitismens och islamofobins globala spridning och utveckling: den antisemitiska förfalskningen *The Protocols of the Elders of Zion* och den pseudovetenskapliga boken *Eurabia: The Euro-Arab axis* av Bat Ye’or. Zia-Ebrahimi visar genom sin komparation att texterna – som båda varit viktiga för den antisemitiska och islamofoba tankevärlden och politiken – har tre *funktionella* likheter: 1) Båda texter rasbestämmer en grupp människor så att de ska förstås som en enhetlig, sammanhängande massa som agerar genom en slags kollektiv instinkt. 2) Båda grupper anses ha övernaturliga krafter 3) Båda texter beskriver en ”femte kolumn” som utgörs av en grupp som inte är del av den rasifierade gruppen men som agerar som deras allierade och hjälper dem nå sina mål.

Även attitydundersökningar har gjorts där man försökt förstå hur antisemitiska attityder relaterar till islamofoba attityder. I projektet *The Shifting Boundaries of Prejudice* undersökte Ottar Hellevik den här relationen och påvisade att personer som fick höga poäng i studiens antisemitismindex hade en högre sannolikhet att också få höga poäng i islamofobiindexet. Hellevik konkluderar således att ”antisemitism och islamofobi sker i kombination. De är med andra ord, relaterade fenomen och inte varandras motsatser” (Hellevik 2018: 130).

Uppfattningar om antisemitismen och dess utbredhet i Sverige och Europa

Den generella uppfattningen om den samtida antisemitismen i Sverige och Europa är dock fortsatt att den framförallt är ett ”muslimskt” problem (Hoffman & Moe 2018: 1). Även om

---

² För en översikt av den tidiga diskussionen kring jämförandet mellan antisemitism och islamofobi se Hafez F. (2016) ”Comparing Anti-Semitism and Islamophobia: The State of the Field,” *Islamophobia Studies Journal*, vol. 3, no. 2, s. 16-34.

flera omfattande studier som jämfört antisemitiska attityder över tid har kunnat konstatera att antisemitismen i det stora hela successivt minskar i flera europeiska länder så visar andra studier att uppfattningen är att antisemitismen ökar och blir ett mer och mer framträdande samhällsligt problem. Hur förklarar vi den här diskrepansen mellan uppmätt antisemitism och upplevd antisemitism?

Vissa menar att det kan bero på särskilt våldsamma antisemitiska händelser som sätter skräck i den judiska minoriteten i ett land medan det också kan förklaras av att det nu finns internetbaserade forum och sociala medier där antisemitismen tar sig nya uttryck (Moe 2018: 275-276; Dencik & Morosi 2016). Studier har också visat att jargong, skämt och språkbruk som kommer ur nationalistiska, högerextremistiska och högerpopulistiska miljöer cirkulerar på nya sätt i sociala medier och olika internetforum, vilket ökat exponeringen för detta bland barn och unga. Medieforskaren Tina Askanius har, till exempel, visat hur Nordiska motståndsrörelsen (NMR) använder så kallade memes – bilder, GIF-filer eller videos med tillhörande text – och andra former av satir för att ”bryta ner” vanliga människors ”mentala barriärer” (Askanius 2021: 154). Hon citerar bl.a. en passage från nätforumet Nordfront där man skriver att ”om en person skrattar åt ’Förintelsen’ så förvinner den första barriären” (Askanius 2021: 154). Askanius förklarar vidare att NMRs antisemitiska memes är en del av vad man, i högerextrema kretsar, kallar för ”Holocaust LOLs” och där man ofta använder sig av kända bilder från barnböcker och filmer.

En ytterligare nyckel till den här frågan verkar även finnas i den engelska forskaren Daniel Staetsky’s idé om en ”elastisk syn” på antisemitism. Det här begreppet har använts i de senaste stora attitydundersökningarna både i Norge och Sverige, delvis för att kunna förklara hur judiska personer upplever antisemitism i relation till antisemitiska idéer som inte nödvändigtvis uttrycks av en person med extrema antisemitiska åsikter (Bachner & Bevelander 2021; Bergmann 2018). Som Werner Bergmann förklarar i relation till antisemitismen i Norge: ”Judar kanske inte träffar extrema antisemiter på regelbunden basis men de kanske stöter på människor med större regelbundenhet som hyser – och kanske till och med uttrycker – åsikter om judar eller Israel som gör att judar känner sig obekväma eller till och med kränkta” (W. Bergmann 2018: 183). Det finns alltså väsentliga skillnader mellan nivåer av intensitet hos antisemitiska attityder och även spridningen av antisemitiska attityder påverkar hur den upplevs.

3.3 Definitioner av antisemitism

Begreppet antisemitism eller *Antisemitismus* introducerades av den tyska Filologen Wilhelm Marr i slutet av 1800-talet och myntades för att kunna beskriva skillnaden mellan icke-semitiska folkslag och semitiska folkslag. Själva idén om ett semitiskt folk grundar sig i ett rasistiskt tänkande varför många av dagens antisemitismforskare har vänt sig emot användningen av termen (Judaken 2018: 1124). Judaken förklarar också hur definitionen av antisemitism har blivit en politiserad fråga som fångat många forskare i korselden mellan stridande parter i Israel-Palestinakonfliktens ideologiska krig (Ibid).

Den definition av antisemitism som debatterats flitigast under de senaste åren är den som 2017 presenterades av *The International Holocaust Remembrance Alliance* (IHRA). Definitionen lyder som följer: ”*Antisemitism är en viss uppfattning av judar som kan uttryckas som hat mot judar. Retoriska och fysiska yttringar av antisemitism riktas mot judiska eller icke-judiska personer och/eller deras egendom samt mot de judiska samfundens institutioner och utrymmen för religiöst bruk*” (översättning från engelskan av Forum för levande historia).

Det är dock inte själva definitionen som debatterats utan snarare de exempel som givits av IHRA för att förtydliga hur man kan använda definitionen. Det exempel som upprört flest personer och som lett till antagandet av en ny arbetsdefinition av antisemitism under namnet

”Jerusalemdeklarationen”, gör gällande att de som förnekar ”det judiska folkets rätt till självbestämmande genom att exempelvis hävda att staten Israel är ett rasistiskt projekt”, uttrycker en form av antisemitism (den här författarens översättning). Kritikerna av IHRAs definition menar att den här typen av exempel inskränker yttrandefriheten och försvårar olika former av legitim regimkritik mot Israel och dess ockupationspolitik.

I sin rapport om antisemitismen i Malmös skolor skriver Mirjam Katzin att en ”central utgångspunkt” för hennes studie är ”att antisemitismen är en del av en historiskt rasistisk struktur som lever vidare och ligger som grund för samhället genom förekomsten av *rasifieringsprocesser* som handlar om ett isärhållande (eller segregation) mellan olika grupper och människor – ett uppdelande i vi och dem – och att det i sin tur skapas sociala hierarkier mellan dessa grupper” (Katzin 2021: 20). Hon beskriver även, med referenser till sociologerna Diana Mulinari och Paulina de los Reyes, begreppet *andrafiering*; processer som skapar bilden av att de grupper som avviker från normen är fel och måste exkluderas från vissa eller alla delar av den samhälleliga gemenskapen. Både rasifiering och andrafiering är centrala begrepp även för föreliggande studie.

Ett annat centralt begrepp för föreliggande studie är *anti-judaism*. David Nirenberg, som omnämns i introduktionen till den här rapporten, talar om anti-judaism som en väsentlig del av hur västvärlden försökt förstå sin samtid under flera årtusenden (Nirenberg 2013). Nirenberg visar att anti-judaismen har levt och frodats på platser där det inte funnits några faktiska judar. Bilden av ”Juden”/”Judarna” eller ”juden” som kulturell figur ter sig därför som en viktig del i vår förståelse av anti-judaismen och antisemitismen.

Eftersom den antijudiska diskursen och praktiken utvecklats över tid så blir definitionen av antisemitismen som enbart en del av en biologisk rasgrundad antisemitism väldigt snäv och relativt kortsiktig. För att förstå hur antisemitismen relaterar till olika idéer om ”juden” som existerat på olika platser under olika perioder genom historien så har den här studien istället lutat sig mot Judaken’s beskrivning och uppdelning av begreppet *judeofobi* inom vilken både anti-judaismen och antisemitismen ingår. Judaken beskriver judeofobi som stereotyper, fördomar, diskriminering, rasifiering och mord. Eftersom begreppet är både inkluderande och specificerande så går det att antingen analysera hur olika delar av den judeofobiska strukturen förhåller sig till andra delar (hur fördomar övergår i diskriminering eller hur rasifiering övergår i folkmord) eller att utföra komparationer mellan olika grupper men med ett särskilt fokus på, till exempel, rasifiering.

Då den här rapporten intresserar sig för antisemitiska uttryck – något som definieras som diskriminerande handlingar som påverkar individer som identifierar sig som judiska samt samhället i stort – så fokuserar studien främst på vad som sägs och görs i skolans värld. Däremot relaterar frågorna i rapporten också till uttryck av fördomar och stereotyper samt hur en djupare förståelse av rasifieringsprocesser på kulturella och religiösa grunder kan skapa solidariteter mellan olika samhällsgrupper. Man kan därför säga att i stort sett hela spektrumet av judeofobin belyses i undersökningen.

Judeofobi är samtidigt en något missvisande term då anti-judaism och antisemitism långt ifrån alltid handlar om en fobisk rädsla för judar. Av den här anledningen kommer begreppet antisemitism att användas genomgående i föreliggande rapport men som en inkluderande term där både anti-judaism och anti-judisk rasism (biologisk och kulturell) ingår.

Kapitel 4: Antisemitismens problemkomplex i Stockholms skolor

I följande avsnitt presenteras en analys som baseras på hela det insamlade materialet: enkätsvar (inklusive de längre svar som de lärare som deltog i enkätundersökningen gav under rubriken "övrigt"), intervjuer med skolpersonal samt intervjuer med judiska elever. Kapitlet är indelat i fyra avsnitt som representerar de teman som sammanställts genom analysen av materialet. Dessa teman går under följande rubriker: 1) "jude" som nedsättande term och antisemitismens relationella språkkaraktär 2) Uppfattningar om IP-konfliktens centrala roll för antisemitismen i skolan 3) Inte bara *att* utan *hur* vi förhåller oss till Förintelsen, och 4) "Kittlande" konspirationsteorier.

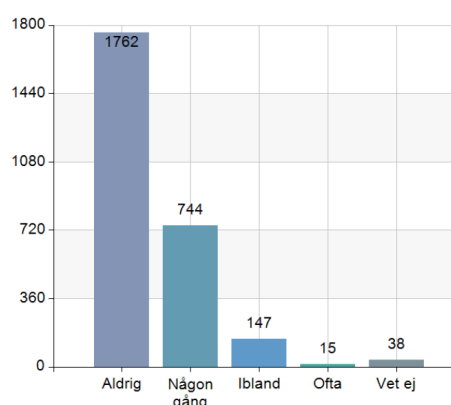
4.1 "jude" som nedsättande term och antisemitismens relationella språkkaraktär

I Barnombudsmannens rapport om barn och ungas utsatthet för rasism konstateras det att "skämt, jargonger och nedsättande ord" är vanligt förekommande som en del av den rasism som barn utsätts för både i och utanför sin skolmiljö (Barnombudsmannen 2021: 12). Vidare förklarar BRÅ i sin rapport om antisemitiska hatbrott att "lärare och andra personer som arbetar på skolor beskriver att det, bland elever, oavsett bakgrund, förekommer heilande, nedvärderande skämt om judar och användande av 'jude' som skällsord och för att beskriva någon som exempelvis snål, girig eller maktfullkomlig" (BRÅ 2019: 8).

Figur 1. Har du hört elever skämta om judar, uttrycka sig nedsättande om judar eller använda ordet "jude" som skällsord?

Namn	Antal	%
Aldrig	1762	65,1
Någon gång	744	27,5
Ibland	147	5,4
Ofta	15	0,6
Vet ej	38	1,4
Total	2706	100

Svarsfrekvens
99,3% (2706/2724)

Har du hört elever skämta om judar, uttrycka sig nedsättande om judar eller använda ordet "jude" som skällsord?				
	Fsk – 3 N (%)	4-6 N (%)	7-9 N (%)	Gymnasiet N (%)
Aldrig	491 (89)	411 (67)	416 (50)	422 (60)
Någon gång	50 (9)	164 (27)	309 (37)	211 (30)
Ibland	5 (0,9)	27 (4)	69 (8)	45 (6)
Ofta	1 (0,2)	2 (0,3)	6 (0,7)	6 (0,8)
Vet ej	2 (0,4)	7 (1)	20 (2)	9 (1)
Bortfall	3 (0,5)	3 (0,4)	7 (0,8)	4 (0,6)
Totalt	552	614	827	697

Katzin skriver att i Malmös skolor är det 36 % som svarat att man hört ordet jude som skällsord "någon gång" eller "ibland" (Katzin 2021: 36). I den tillhörande tabellen i Katzins rapport kan man dock se att 26 % svarat "någon gång" medan mindre än hälften av dessa, 10 %, har svarat "ibland". Precis som Katzin demonstrerar i sin tabell ser man även i föreliggande studies resultat att det är en stor skillnad mellan de som svarat "någon gång" (27,5 %) och "ibland" (5,4 %) (se figur 2). Det är viktigt att understryka denna differens då ett enstaka tillfälle indikerar en ganska låg frekvens av den här typen av språkbruk medan "ibland" visar på ett återkommande av ordval och uttryck för antisemitism.

Katzin påpekar dock att resultaten kring förekomsten av det här språkbruket kan vara underdimensionerade då skolpersonalen inte alltid är uppmärksamma på den här typen av jargong eller inte talar samma språk som eleverna. Om man ska se till enkätstudien som utfördes inom föreliggande studie så är det här perspektivet extra viktigt att beakta då den endast riktar sig till undervisande lärare. Allt som sker utanför klassrummet, inför andra delar av skolpersonalen, kommer således inte fram i det här materialet.

Samtidigt framgår det av intervjuerna som utförts med en blandad grupp ur skolpersonalen att "jude" som nedsättande term inte upplevs som vanligt förekommande. Intervjupersonerna känner igen uttryck som använts under deras egen skolgång om judar som snåla och rika etc. och berättar hur de stöter på det här språkbruket i samhället i stort. En lärare berättar om en kollega inom en annan yrkeskategori utanför skolans värld som ofta talar om "judarna" som styr världen medan en annan lärare kommer ihåg hur man blev kallad "kuljude" om man fick flest kulor på skolgården under hans barndom (IntSP5, IntSP10). Ytterligare en lärare på en gymnasieskola beskriver hur hen, för ett par år sedan kunde höra ordet "jude" användas för att beskriva snålhet men att det sedan försvann. Läraren ger ett konkret exempel på när hen hörde två elever använda ordet i korridoren och beskriver att eleverna efter tillsägning verkade ta till sig hans argument och att "nånstans förstår dom ju att det inte är ok".

Resterande personer i intervjumaterialet med skolpersonal vittnar också om att de sällan eller aldrig hör den här typen av språkbruk bland eleverna på skolan. Istället påpekar en del av personalen att elevernas språkbruk blir allt grövre med könsord och homofoba uttryck som vanligast förekommande. En mellanstadielärare på en skola i söderort förklarar bland annat att:

"Vi har ett problem med språkbruk. Men sen om de säger horunge eller nånting annat det är liksom..."

En annan lärare som också deltog i samma intervju fyller i att hen tror att det egentligen är språkbruket med homofoba förtecken som de hör allra mest bland sina elever. Lärare nummer 1 fyller därefter i att:

"Ja, jag måste nog hålla med där...Det är nog den diskrimineringsgrunden som vi måste jobba mest med. Och där tror jag det på riktigt är tufft om du är trans- eller homosexuell"

Precis som Katzins intervjupersoner så förklarar lärarna att problematiken delvis kommer ur en slags maskulinitetskultur bland unga manliga elever inom vilken det är dåligt och fel att vara tjej/tjejig eller homosexuell (IntSP 6). En viktig skillnad mellan Katzins och den här studiens resultat återfinns dock i sättet som lärarna jämför olika former av rasism, homofobi och misogyni. I exemplet ovan förklarar lärarna att det finns en tolerans gentemot olika religioner och i viss mån också olika etniciteter då elevgruppen består av personer med olika nationella, etniska och religiösa bakgrunder. Däremot finns det en relativ *intolerans* gentemot allt som ses

som svagt, feminint, och ur den förhärskande maskulinitetsnormen, som sexuellt avvikande (IntSP5 IntSP6, IntSP7, IntSP8).

Den här typen av hierarkisering av problem som handlar om intolerans eller diskriminering på skolorna förekommer tämligen ofta i intervjumaterialet med skolpersonalen. De vill gärna förklara vad de tror att eleverna menar med olika uttryck eller snarare, *att* barnen inte menar det dem säger utan att det mest rör sig om ett slentrianmässigt språkbruk som kommer ur okunskap eller en oförmåga att hantera starka känslor (IntSP 5 IntSP 6 IntSP7 IntSP8).

Det som lärarna missar i sin egen reflektion och analys av problemet med ett antisemitiskt, rasistiskt, misogynt och homofobt språkbruk i skolan är att de ofta samspekar med varandra och att ett misogynt och homofobt/transfobt språkbruk också ofta sammanblandas med rasistiska och antisemitiska uttryck. En annan aspekt som missas i den egna analysen är att intentionen bakom uttrycken inte alltid spelar någon roll för hur språket emottas eller hur det bidrar till skapandet av en intolerant miljö där det är svårt att uttrycka olika delar av sin identitet. Heilande och ritande av hakkors beskrivs av flera lärare som något som kan förekomma men som är svårtolkat då de antar att barnen som håller på med sådant inte vet vad dom håller på med eller vill vara "kontroversiella". Det är dock tydligt från intervjuerna med de judiska eleverna att incidenter med heilande klasskamrater påverkar dem på ett djupare känslomässigt plan. En judisk elev beskriver hur hon upplever en heilning som "en kniv i magen" (IntJE 3) medan en annan elev berättar att hennes föräldrar satte storasystemen i en annan skola under ett år då hakkors hade målats på den skola som storasystemen skulle ha börjat i (IntJE2).

Så här beskriver en tredje elev hans upplevelser när några elever skämtade om honom i relation till Hitler under en lektion:

JE3: "Jag blev väldigt varm, kallsvettigt nästan"

Intervjuaren: "Lite stressad kanske?"

JE3: "Ja, precis. Ja, ledsen blev jag kanske lite också men det var mer inombords för att det är synd om dom människorna liksom inte så här att jag blev ledsen för att jag kände mig nedtryckt fast det kände jag ju mig men ah, inombords mer".

Under sin intervju beskriver eleven de här ambivalenta känslorna av att bli stressad och ledsen när andra personer i klassen och på skolan skämtar om bl.a. nazismen. Han beskriver också att han "står upp för vem han är" och försöker förklara för eleverna att det inte är ok att bete sig så. Samtidigt blir det tydligt att han känner sig obekvämt med rollen som "offer" och som den som tillrättavisar andra i skämtandet. Han understryker tex att han inte vill att hans klasskamrater "ska tycka synd om honom" för att han är judisk och att han "brukar inte försöka låta otrevlig" när han säger till om andra elevers skämtande om nazismen (IntJE3).

Hos de judiska eleverna får man också en lite annorlunda bild av hur det antisemitiska språkbruket och semiotiken relateras till andra former av diskriminerande, förminskande och hotfulla handlingar. En av de judiska eleverna berättar att hon på mellanstadiet blev utsatt för sexuella trakasserier av samma pojke som också heilade i klassrummet (IntJE3). Hon berättar vidare att efter en konflikt med pojken som kom sig av hans heilande var det till slut hon själv som blev kränkingsanmäld (IntJE3).

Ytterligare en judisk elev beskriver hur hon, på fler olika skolor i Stockholm och på sin fritid i umgänge med kompisars kompisar upplevt skämt, jargong, gliringar och nedsättande kommentarer om judar i relation till andra former av fördomar (IntJE 1). I ett fall som hon beskriver i detalj, vet hon inte om personen visste om att hon var judisk trots att personen hade kallat henne för "jude" som en nedsättande synonym för "girig person" (IntJE 1).

Det faktum att eleven har svårt att veta om kommentaren var riktad mot henne själv eller om kommentaren var mer generell är intressant då flera av de judiska eleverna säger att de känner sig trygga på skolan och när de rör sig inne i stan eftersom ingen vet att de är judar (de flesta har inte på sig synliga judiska symboler utanför hemmet) (IntJE 1, IntJE2, IntJE3, IntJE4, IntJE5). Däremot utsätts de av ett psykiskt våld då skämt och jargong om judar existerar i deras skolmiljö, på sociala medier och andra internetforum som påverkar deras självbild, deras förmåga att utforska den judiska identiteten, och deras uppfattning om den samhällliga hotbilden mot dem.

4.2 Uppfattningar om IP-konfliktens centrala roll för antisemitismen i skolan

I en nyutkommen rapport om antisemitiska uttryck kopplade till Israel-Palestina-konflikten (IP) konstaterar statsvetaren Anders Persson att ”sedan juni-kriget 1967 och ännu mer sedan Libanonkriget 1982 har antisemitiska hatbrott, yttringar och kontroverser i Sverige ofta varit kopplade till händelseutvecklingen i Israel-Palestina (IP)” och fortsätter med att fråga sig: ”men varför är det så, hur ser sambanden egentligen ut och har de förändrats över tid?” (Persson 2021: 4). En av Perssons slutsatser i rapporten är det faktum att antisemitismen som kan kopplas till IP-konflikten blir mer synlig i offentligheten då den får ta plats i svenska medier och därtill används som slagträ i större debatter rörande invandring, integration och religionsfrihet (Persson 2021: 26).

Ett av Mirjam Katzins mest uppmärksammade resultat är också kopplat till IP-konflikten och rör lärarnas upplevda oförmåga att hantera elevers upprördhet, känslostormar och antisemitiska uttryck i relation till klassrumsdiskussioner om IP-konflikten. Utifrån sitt intervju-material hävdar Katzin att mycket av den antisemitism i skolan som kan kopplas till IP-konflikten är politiskt motiverad, alltså emotionellt laddad för personer som har en personlig koppling till den (Katzin 2021: 61). Det är dock svårt att ta de svaren som fullgoda förklaringar för det här ytterst komplexa problemet då de endast utgör lärarnas egna tolkningar av var uttrycken kommer ifrån. Precis som Katzin senare konstaterar så finns det ”för lite kvalitativ forskning på det här området för att kunna på ett djupare plan analysera antisemitismens funktioner i denna kontext” (Katzin 2021: 62).

Vi vet, från tidigare studier, att antisemitiska uttryck, inklusive hot och våld och våldshandlingar, ofta kan kopplas till händelseutvecklingen i IP-konflikten (Bachner 2010, Dencik 2022). Däremot är det svårare att veta hur frekvent problemet är, speciellt då den mediala kontext som både lärare och elever befinner sig i är vad Persson benämner som ”IP-centrisk” (Persson 2021). Det kan därför finnas en bias i både enkätsvaren och intervju-materialet där lärare och annan skolpersonal förutsätter att den samtida antisemitismen till stor del utgörs av antisemitiska uttryck som kommer ur både IP-konflikten och ett nedärvt hat mot judar hos elever med bakgrund i mellanöstern.

Ett exempel på detta återfinns i en gruppintervju som utfördes med fem personer ur skolpersonalen på en yrkesförberedande gymnasieskola. En av lärarna som bidrog till samtalet förutsatte, trots att han enligt egen utsago aldrig stött på det från sina egna elever, att konspirationsteorier är vanligare bland elever med utländsk bakgrund och att samma elever, på grund av sitt upplevda utanförskap i det svenska samhället aktivt ”söker en gemensam fiende” som i det flesta fall blir ”judarna” (IntSP 10). Det här är inte nödvändigtvis en felaktig observation då forskning visat att människor som fått en lägre samhällsstatus p.g.a. sin etnicitet samt människor med en lägre inkomst har en högre sannolikhet att tro på och stötta konspirationsteorier (Douglas et al. 2020: 184). Frågan som kvarstår är dock hur lärarens syn på elever med bakgrund i mellanöstern förändras i och med ett sådant allmänt synsätt på dessa

elevers antagna fördomsfullhet och därmed ökade benägenhet att tro på antisemitiska konspirationsteorier?

Det som också blir tydligt i enkätsvaren under rubriken ”övrigt” är att ett flertal undervisande lärare i Stockholm stad anser att elever med bakgrund i mellanöstern hyser fler antisemitiska attityder och inställningar än deras icke-muslimska skolkamrater. En lärare efterlyser till exempel ”mer konkret material kring nutida antisemitism, t.ex. hur föräldrar från områden som berörts av Israel-Palestinakonflikten för över sina erfarenheter till sina barn”. En annan lärare menar att hen ”generellt sett skulle [...] behöva ha mer kunskap i religion, men också hinna fortbilda [sig] om allt från nutida antisemitism till förintelsen och även längre tillbaka i historien i mellanöstern”. Denna typ av uttalanden visar på att svensk/europeisk antisemitism ses som en sak (främst kopplad till Förintelsen) och därför utgör en historisk företeelse som inte längre är relevant för ”etniska” svenskar medan lärarna uppfattar att elever med bakgrund i mellanöstern bär på en annan slags antisemitism som lärarna tror att eleverna får med sig hemifrån.

Andra lärare är mer direkta i sina svar och uttrycker med säkerhet att ”antisemitismen kommer främst från elever från mellanöstern och de får i sig den ’med modersmjölken’”. I ett annat enkätsvar hävdar läraren att ”antisemitismen kommer uteslutande från elever med arabiskt/mellanösternursprung” och ännu en säger att hen ”upplever att många muslimer har en fientlig inställning till judar i Sverige”. Viktigt i sammanhanget är att den sistnämnda personen svarade ”aldrig” på samtliga frågeställningar i enkäten vilket visar att hen inte upplever antisemitiska uttalanden i sin egen skolmiljö.

I Vibeke Moes undersökning som också diskuteras i kapitel 2 påvisas samma tendens att placera antisemitismen långt bort från det norska samhället, den ”norska” etniciteten/religionen och den norska historien (Moe 2018: 279). Att inte se eller reflektera över sin egen del eller den egna samhällsgruppens del i den antisemitiska diskursen är alltså inte ett problem som bara förbehålls skolans personal utan utgör ett större samhälleligt problem som sträcker sig utanför Sveriges gränser.

Även en del av de judiska eleverna som intervjuades för studien hade tankar om att antisemitismen på andra skolor än deras egen kanske var mer framträdande då det där kunde finnas fler elever med en bakgrund i mellanöstern. En elev som deltog i gruppintervjun med judiska elever berättar att hennes syster går på en skola i söderort och att hon ibland får stå till svars för vad Israel gör (IntJE 2). Ett par av de andra eleverna i gruppintervjun fyllde i att de trodde att detta beror på okunskap och att de som uttrycker antisemitiska åsikter med IP-konflikten som grund kan ha ärvt dessa åsikter av sina föräldrar. Ytterligare en elev kommenterade därefter att det kan vara svårt att stå emot sina föräldrar och deras åsikter. Det är intressant hur eleverna försöker förstå hur människor med en annan religiös och kulturell bakgrund än deras egen förhåller sig till sina föräldrar och den generationspress som ett historiskt arv av lidande och/eller politisk kamp kan medföra, speciellt då flera av eleverna har Förintelsen i familjen. Samtidigt uttrycker samtliga elever att de inte skulle våga visa öppet att de är judar i ”förorten” då de är rädda för att personer med en koppling till IP-konflikten ska utsätta dem för antisemitiska handlingar. De judiska eleverna har ett fåtal exempel med personer som varit ”pro-Palästina” och som oprovocerat börjat diskutera sina åsikter och känslor med dem på grund av att de är judar. Det berättar dock att det här inte är vanligt förekommande i deras egen skolmiljö.

I enkäten fick de medverkande lärarna frågan om de varit med om att eleverna använder staten Israel och ’judarna’ synonymt. Figur 1 visar att majoriteten av lärarna i Stockholms skolor

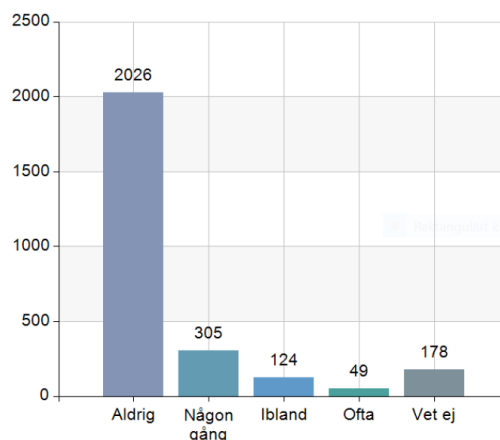
aldrig stött på det här fenomenet. Om man istället delar upp resultatet baserat på skolform så ser dock siffrorna lite annorlunda ut (se figur 2). Det är ungefär tre gånger så vanligt att elever i högstadiet använder staten Israel och "judarna" synonymt än vad det är på lågstadiet. Det här, tillsammans med forskning om utvecklingen av ungas politiska medvetande och engagemang, pekar på att uttryck av antisemitism som kommer ur diskussioner om tex IP-konflikten inte enbart är reflektioner av elevernas föräldrars åsikter (se tex Torney-Purta 2004).

Ser man till forskning om ungas politiska mobilisering, finns det mycket som tyder på att unga människor med bakgrund i mellanöstern söker sin identitet och sitt politiska medvetande på sociala medier och andra internetbaserade plattformar (Pennington 2018; Hjavard 2011; Echchaibi 2011). Detta är viktigt att understryka då bilden av en nedärvd antisemitism skapar en onyanserad förståelse av att människor som migrerat eller flytt till Sverige från mellanöstern inte kan integreras in i det svenska samhället, utan fortfarande fundamentalt påverkas av de politiska diskurser som dominerar i det land man emigrerat/flytt från. Det finns självfallet personer som passar in i en sådan beskrivning men det är inte något som stämmer för den heterogena grupp med rötter i mellanöstern. Idén att elever med en bakgrund i mellanöstern skulle få antisemitismen med 'modersmjölken', så som beskrivs av både lärare och elever i enkät- och intervjumaterialet, visar på styrkan i den diskurs som gör gällande att antisemitismen är ett fenomen som importerats till Sverige från mellanöstern.

Figur 2. Har du varit med om att eleverna använder staten Israel och "judarna" som synonymer?

Namn	Antal	%
Aldrig	2026	75,5
Någon gång	305	11,4
Ibland	124	4,6
Ofta	49	1,8
Vet ej	178	6,6
Total	2682	100

Svarsfrekvens
98,5% (2682/2724)

Har du varit med om att eleverna använder staten Israel och "judarna" som synonymer?

	Fsk- 3 n (%)	Åk 4-6 n (%)	Åk 7-9 n (%)	Gymnasiet n (%)
Aldrig	512 (93)	500 (81)	553 (67)	437 (63)
Någon gång	23 (4)	55 (9)	115 (14)	105 (15)
Ibland	3 (0,5)	16 (3)	55 (7)	49 (7)
Ofta	1 (0,7)	6 (1)	20 (0,9)	22 (3)
Vet ej	10 (1,8)	34 (6)	65 (8)	68 (10)
Bortfall	4 (0,7)	7 (1)	14 (2)	13 (2)
Totalt	553	618	822	694

En annan aspekt av de svar som ges i enkäten under överskriften ”övrigt” som också visar hur lärarna konstruerar antisemitismen som något osvenskt är beskrivningarna av klotter och ”heilningar” i skolmiljön. I dessa fall ger lärarna ofta förklaringar till *varför* eleverna agerar som de gör medan den antisemitism som kopplas till mellanöstern eller IP-konflikten sällan tillskrivs någon förmildrande kontext. Exempel på detta visas i följande citat:

”speciellt ett fåtal pojkar kan tycka det är spännande med Hitler och Nazismen. De kan tycka det är spännande med hakkorset. Det går över sedan när eleverna har jobbat med världskrigen på SO-lektionerna”

”Kring förintelsen har vi haft enstaka elever som sagt ’heja Hitler’ men de har inte förstått vad det innebär eller hur det påverkar andra”

”en del elever på mellanstadiet har förstått att det här är ett känsligt område, och vissa blir triggade av att säga det som ’en inte får säga’ men de förstår inte egentligen innebörden av Hitler, jude etc. Det är ett problem hos några få elever här, det blir lite som att svära för att få en reaktion från de vuxna”

”Elever i högstadiet, särskilt årskurs sju kan slänga ur sig skämt som de inte riktigt förstår vidden av, antagligen inte riktat mot judar som folkgrupp eller religion. Häromdagen var det två som skämtade om att gasa varandra och kallade varandra nazister, de förstår kanske inte att gasning kan vara ett laddat ämne för en jude”.

Det man kan se i en jämförelse mellan de här kommentarerna och de som pekar på antisemitismen som ett problem från mellanöstern är att det görs en distinktion mellan den svenska antisemitismen som grundas i ’pojkestreck’ eller allmän okunskap och antisemitismen från mellanöstern som ses befinna sig i en helt annan fördomskultur och som man tror är nedärvd från generationer av antisemitiskt inställda personer med en annan etnisk och nationell bakgrund.

Det ska dock också sägas att undersökningsmaterialet innehåller exempel på lärare som lyfter konkreta exempel på antisemitiska uttryck hos sina egna elever med bakgrund i mellanöstern. En lärare beskriver, exempelvis, en situation med en elev med irakiskt ursprung som uttryckte sig antisemitiskt och där föräldrarna verkade dela sonens åsikter.

Om man ser till intervjumaterialet så ger skolpersonalen en mer nyanserad bild av eleverna som uttrycker antisemitiska åsikter. En lärare i mellanstadiet på en skola i söderort beskriver hur vissa elever har svårt att skilja på ”judarna” och staten Israel men upplever inte att eleverna uttrycker några starka känslor gentemot judar eller använder ordet ”jude” på ett nedsättande vis (IntSP 6). En annan lärare beskriver i detalj hur hon på sin föregående skola (en högstadieskola i söderort) vände sig vid att vara ”laddad” inför lektioner då IP-konflikten kunde komma på tal. Läraren själv hade aldrig varit med om någon situation som gått över styr men flera kollegor hade berättat om bråk och obehagliga situationer. Det exempel som läraren tyckte kändes särskilt graverande handlade om en judisk kollega som under en längre period blivit trakasserad på skolan. Bland annat hade en grupp elever tagit för vana att visa ”jude” när hon gick förbi i korridoren (IntSP 7). Läraren berättar vidare att hon upplevde att det var svårare att hantera de här problemen ju yngre eleverna var då ämnet verkade ”mer personligt” för elever i årskurs 7 jämfört med de elever hon undervisar idag, på gymnasiet.

Det finns flera exempel i materialet på hur elever med bakgrund i mellanöstern uttrycker sig antisemitiskt i skolan, speciellt i relation till Israel-Palestina-konflikten. Däremot indikerar en

samlad bild av enkätundersökningen och intervjumaterialet att detta fortfarande inte är något utbrett problem i Stockholms kommunala skolor. Då en del av den samhällsorienterade undervisningen på högstadiet och gymnasiet utgår ifrån nyhetsmaterial där eleverna själva får lära sig att orientera sig i nyhetsflöden och dess innehåll så kan pandemin och konflikten i Ukraina, som båda dominerat det offentliga samtalet under undersökningsperioden, ha lett till att lärarna inte stött på lika många diskussioner om Israel-Palestinakonflikten. Det här förstärker också Perssons tes att IP-konfliktens nuvarande lågintensiva karaktär har haft en positiv effekt på antisemitiska yttringar i Sverige (Persson 2021: 26).

Problemet som dock kvarstår är samhällets och, i det här fallet, lärarnas syn på antisemitismen som ett 'osvenskt' problem. Detta trots att enkätundersökningen inte visar på några väsentliga skillnader i lärarnas upplevelser av antisemitiska uttryck mellan skolor med en hög andel elever med utländsk bakgrund och skolor med en låg andel elever med detsamma. I undersökningen deltog lärare från skolor över hela Stockholm stad. Lärare som gav svaret "ofta" på frågan i enkäten som berörde ett antisemitiskt språkbruk arbetade på skolor med både en hög och en låg andel elever med utlandsfödda föräldrar representerade. I den frågan kan man alltså inte se någon skillnad mellan så kallade "invandrartäta" skolor och icke-invandrartäta skolor. Inte heller frågan gällande konspirationsteorier visade på någon väsentlig skillnad mellan skolorna i detta avseende. Samma resultat gäller för frågan om lärarna stött på elever som använt staten Israel och "judarna" synonymt. Av 24 skolor där en eller ett antal lärare påtalade att detta förekom ofta fanns skolor med under 10 procent elever med utländsk bakgrund och skolor med över 80 procent elever med utländsk bakgrund. Det finns alltså få skillnader mellan skolor som har en högre respektive lägre andel elever med utländsk bakgrund vad gäller lärarnas upplevelser av elevernas sammanblandning av staten Israel och "judarna" som ett konstruerat kollektiv.

4.3 Inte bara *att* utan *hur* vi förhåller oss till Förintelsen

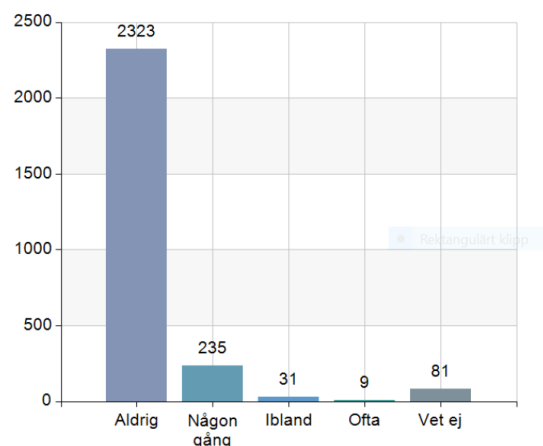
I enkäten fick lärarna frågan om de någonsin varit med om att en elev ifrågasatt varför hen var tvungen att lära sig om Förintelsen i skolan. Frågan är dock inte lika relevant för samtliga lärare då den ordinarie undervisningen om Förintelsen introduceras först i årskurs 9. Samtidigt blir eleverna exponerade för ämnet i andra årskurser då Förintelsens minnesdag ofta högtidlighålls för hela skolor och genom fördjupande arbeten på mellanstadiet och gymnasiet.

Relativt få lärare upplever att eleverna ifrågasätter varför de måste lära sig om Förintelsen i skolan och flera lärare i intervjumaterialet understryker att eleverna, från mellanstadiet upp till gymnasiet tar temadagar om Förintelsen på största allvar och ser fram emot att få lära sig mer om, och fördjupa sig i, ämnet (IntSP 7, IntSP 8, IntSP 5, IntSP 6 IntSP 15). En lärare som arbetar på språkintruktionsprogrammet på en gymnasieskola berättar att Förintelsen är ett ämne som engagerar hennes elever och att de flesta ser fram emot att få ta del av undervisningen inom ämnet (IntSP 7). En annan lärare beskriver sina elever som "tacksamma" och "inlyssnande" när det kommit överlevande personer och föreläst på skolan den 27 januari (IntSP 14). Till och med mellanstadieelever, som oftast inte får ta del av undervisning om Förintelsen, beskrivs ha varit "storögda" och "intresserade" när de fick fördjupa sig i ämnet Förintelsen under veckan för Förintelsens minnesdag (IntSP 5). Här verkar det också finnas få skillnader mellan elever med olika religiös och/eller socioekonomisk bakgrund samt mellan pojkar och flickor.

Figur 3. Har du varit med om att eleverna ifrågasätter varför de måste lära sig om Förintelsen i skolan?

Namn	Antal	%
Aldrig	2323	86,7
Någon gång	235	8,8
Ibland	31	1,2
Ofta	9	0,3
Vet ej	81	3
Total	2679	100

Svarsfrekvens
98,3% (2679/2724)

Har du varit med om att eleverna ifrågasätter varför de måste lära sig om Förintelsen i skolan?

	Fsk – 3	4-6	7-9	Gymnasiet
	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)
Aldrig	508 (92)	552 (90)	665 (81)	571 (82)
Någon gång	18 (3)	34 (6)	97 (12)	83 (12)
Ibland	2 (0,4)	4 (0,7)	12 (1)	13 (2)
Ofta	0 (0)	2 (0,3)	2 (0,2)	5 (0,7)
Vet ej	15 (3)	15 (2)	34 (4)	13 (2)
Bortfall	10 (2)	8 (1)	11 (1)	10 (1)
Totalt	553	615	821	695

Om vi ser till enkätsvaren så uppger 11,8 % av lärarna som undervisar årskurs 7-9 att elever ifrågasatt varför de får lära sig om Förintelsen "någon gång". Det hör därför inte till vanligheterna att eleverna ställer sig frågande till vikten av Förintelseundervisningen i skolan.

Under övrigt i enkätsvaren har dock ett antal lärare givit några exempel på elever som ifrågasatt undervisningen om Förintelsen. En lärare säger till exempel att: "Beträffande Förintelsen har jag haft elever som hänvisat till kriget i Syrien när vi talat om andra världskriget. Andra elever har frågat varför vi inte talar om dagsaktuella krig och konflikter utan undervisar om ett krig som var på 1900-talet". En annan lärare säger att hen har "stött på problem med förintelseförnekande och revisionistiska tankar från elever med muslimsk kultur/tro" medan en tredje berättar att elever på hans förra arbetsplats uttryckt att "förintelsen inte ägt rum/inte gick till på det sätt vi vet". Ytterligare en lärare kommenterar att

det är sällan frågorna dyker upp (som jag upplever det) utanför religionsämnet och historieämnet. De flesta fall av 'kritik' har varit ett ifrågasättande om varför så mycket tid används för att lära sig om judendomen och till mindre grad förintelsens betydelse. Ofta upplever jag att denna kritik är i relation till elevernas privata värderingar gällande Israel- och Palestinakonflikten snarare än högerextrema tendenser

I relation till de här svaren finns det även lärare som ifrågasätter varför undersökningen har det fokus den har eller som vittnar om kollegor och elever som inte tar antisemitism och/eller Förintelsen på allvar.

”Over the years, I have noticed that colleagues who I otherwise respect can express a fatigue concerning the Holocaust and antisemitism. Maybe, as a Jew, I am over-sensitive. I have also heard students recently talking about that really only three million Jews were killed, and that many walked willingly to their deaths. Because of my emotional involvement with these questions, I do not know how to handle such situations”.

”varför berör undersökningen just antisemitism? Finns det inte redan undersökningar om detta?”

”Islamofobi finns också”

”Hoppas ni snart också går ut med en enkät om islamofobi”

”Försök till utrotning av olika människogrupper pågår i världen i nutid. Titta på Kina och Afrika som exempel. Romerna och kurderna. Detta borde lyftas mer i undervisningen. Det är inget som bara gjorts förut i historien det pågår nu. Vad gör vi nu i omvärlden för att förhindra detta? Just nu så prövas det om det ska vara brottsligt att rädda människor på en flotte? Vart är vi på väg i vår medmänsklighet? Det händer NU!”

”Jag tror att jag och skolan lider av rasism som det största problemet. Både på strukturell/organisationsnivå (t.ex. att alla chefer och biträdande rektorer är svenskar/vita medan alla städare är latinos/latinas) men även inom arbetslagen på skolan. Där är kunskapsnivån om hur rasismen tar sig uttryck väldigt låg och förståelsen för vad som är rasistiskt och inte är helt obefintlig. På samma sätt som ni gör undersökningar om antisemitism (förtrycket och diskriminering mot judar) borde ni göra om rasism (diskriminering mot svarta/människor med icke-västerländsk härkomst/kultur/kodning) då det är en minst lika, om inte mer aktuell fråga.”

”Viktigt att ha pågående arbete om alla fördomar...”

I de här exemplen finns det både viktiga likheter och skillnader mellan vad det är som tas upp och problematiseras. Att påpeka att det finns annat som är viktigt i världen utöver kunskap om Förintelsen är egentligen inte kontroversiellt i sig, det är ett faktum. Däremot visar det på en förbittring över det man uppfattar som samhällets likgiltighet inför vissa konflikter, kriser, krig och övergrepp. Den amerikanske minnesforskaren Michael Rothberg har förklarat de här uttrycken av kritik gentemot en historisk händelses synlighet i offentligheten med termen ”competitive memory” (se till exempel Rothberg 2009; Rothberg 2011). Många som är kritiska till den uppmärksamhet som ges exempelvis Förintelsen ser, enligt Rothberg, det kollektiva minnet som ett nollsummespel varifrån endast en historisk händelse kan gå segrande. Rothberg menar dock att minnen av olika händelser triggar varandra på oförutsägbara sätt med associationer som leder till en ökad medvetenhet om flera olika historiska erfarenheter, något han kallar för det ”multidirektionella minnet” (Rothberg 2009).

Samtidigt påpekar Rothberg att alla associationer, jämförelser och liknelser mellan nu och då samt av olika platser och händelser, inte är av godo eller leder till en djupare förståelse för händelsernas komplexitet. Till exempel finns det jämförelser mellan Förintelsen och dagsaktuella konflikter där Förintelsen används som ett universellt, moraliskt ramverk för att

frambringa omvärldens erkännande av en folkgrupps lidande och offerskap. Den här typen av jämförelser gör dock att förståelsen för det specifika i varje situation suddas ut och båda händelserna blir till stereotypa bilder av ont/gott eller oskuld/absolut förtryck (Rothberg 2011: 539).

Även om det kollektiva minnet fungerar annorlunda än vad många tänker sig är det fortfarande viktigt att vi, som samhälle, tar förbittringen över en upplevd likgiltighet inför människors livssituation, både historisk och nutida, på allvar. Speciellt då studier visat att solidaritet mellan olika minoriteter undermineras av uppfattningen att den egna gruppen behandlas orättvist av samhället i jämförelse med andra grupper (Hellevik 2018: 108). Däremot måste vi också fråga oss vad de här ifrågasättandena säger om människors syn på antisemitismen och Förintelsen. Saknar kritikerna av Förintelsens och antisemitismens upplevda relativa synlighet i offentligheten empati för de judiska offren?

I sin bok *The Fragility of Empathy after the Holocaust* konstaterar den amerikanske kulturhistorikern Carolyn Dean att även om ”ingen riktigt förstår empati så håller alla med om att det är något som borde kultiveras” (Dean 2004: 9). Under de senaste tio åren har olika empatiska förhållningssätt till Förintelsen diskuterats i offentligheten, främst i Tyskland där invandrade personer som inte har en egen relation till det Nazityska förflutna reagerat annorlunda på olika minnes- och hågkomstprojekt än resterande befolkning. Den Cambridge-baserade forskaren Esra Ösyürek har till exempel visat hur tyska medborgare med rötter i Turkiet och olika arabländer har uteslutits från den ”moraliska nationen” då de inte reagerat som förväntat vid besök på minnesplatser så som före detta koncentrationsläger (Ösyürek 2018). När personer eller barn och barnbarn till personer, som kom till Tyskland efter 1945 reagerar med rädsla för att de ska utsättas för liknande förföljelse eller med avundsjuka på att de judiska offren får mer uppmärksamhet än muslimska offer, tolkas detta ofta som ”misslyckad empati” (Ösyürek 2018: 456). Men istället för att se de här känslomässiga reaktionerna som ett misslyckande, menar Ösyürek att människors empatiska gensvar måste förstås i relation till deras egna erfarenheter och position i samhället (Ösyürek 2018: 470).

En svensk- och spansk lärare vid en gymnasieskola i Stockholm gav exempel på ett sådant förhållningssätt till Förintelsen. Hon förklarade att man aldrig kan utgå ifrån att en erfarenhet som beskrivs i litteraturen i stort, och kanske vittneslitteraturen mer specifikt, speglar *någon annan*. Tvärtom måste man – även om det inte syns på elevernas yttre attribut – hela tiden förutsätta att ett klassrum innehåller ett helt spektrum av erfarenheter och identiteter; något som också påverkar hur eleverna tar till sig och reagerar emotionellt på det skolmaterial som presenteras av läraren (IntSP 8). Läraren förklarar vidare att kunna spegla så många samhällsliga erfarenheter som möjligt i klassrummet är det hon tycker att ordet ”värdegrund” ringar in: ”värdegrund är inte ett dokument, det är praktik”. Hon tar också upp exempel på vittneslitteratur som spänner över flera olika typer av Förintelseerfarenheter från Art Spiegelmans *Maus* till Nelly Sachs poesi som eleverna har kunnat koppla till sina egna liv och erfarenheter (IntSP 8).

Som Ösyürek tillsammans med flera andra forskare argumenterat för så borde således inte målet med Förintelseundervisningen vara att man ska kunna identifiera sig ”på rätt sätt” med offren. Däremot finns det jämförelser och analyser av olika konflikter och folkmord som är mer eller mindre fruktbara om man vill skapa förutsättningar för en djupare förståelse för andras liv och erfarenheter. Ofta förstår vi empati som ett sätt att ”gå i den andres skor” en liten stund. En slags förståelse som kommer ur vår förmåga att relatera vårt eget liv och våra egna erfarenheter till den andres. I den vetenskapliga litteraturen rörande Förintelsen talar man ofta i de här sammanhangen om ”identifikation”; att elever, framför allt, ska kunna identifiera sig med offer eller åskådare. I undervisningen idag talas det mycket om just olika ”roller” som offer, åskådare

eller förövare. Överlevanden och författaren Primo Levi var dock tidig med att kritisera det här sättet att relatera till Förintelsen. Han hävdade att när man identifierade sig med Förintelsens offer så förminskade man samtidigt deras erfarenhet, omskapade den i mindre format för att göra den mer förståelig för någon som inte levt under den typen av extrema förhållanden (Levi 2013).

Det här betyder inte att det fattas pedagogiska strategier för att möjliggöra för en bättre förståelse för de personer som genomlevde Förintelsen på olika sätt. Den amerikanske litteraturvetaren N. Ann Rider föreslår bland annat att olika typer av vittneslitteratur väcker olika former av empati, något som i sin tur leder till olika perspektiv på etik, moral och individens handlingsutrymme (Rider 2013). Medan identifikation med offers situation kan utlösa ett empatiskt gensvar som inte flyttar perspektiven från den egna smärtan, så kan ett mer reflekterande förhållningssätt till Förintelsenarrativet där känslomässig identifikation inte är det primära, leda till förståelse av den andre och därför också skapa ett större samhällligt engagemang för andra människors rätt till ett värdigt liv.

Det här är viktiga perspektiv som pekar på vad Förintelsen kan bidra med i form av ökad förståelse, människor emellan, samt ett aktivt engagemang för ett mer rättvist samhälle. Däremot kan ett överdrivet fokus på Förintelsens förmåga att skapa goda medborgare också skymma sikten för antisemitismens konkreta koppling till Förintelsen. I rapporten *Education after Auschwitz* som publicerades i samband med Malmö Forum under hösten 2021 visar författarna att majoriteten av så kallad "Teaching and Learning about the Holocaust" (TLH)-forskning inte fokuserar på att motverka antisemitism. Istället används de europeiska judarnas lidande under Förintelsen som ett universellt exempel i kampen mot rasism generellt samt för att skapa mer toleranta medborgare. Det senare är inte ett problem i sig, menar rapportförfattarna, men de understryker likväl att det är av största vikt att den här typen av användande av Förintelsen inte kommer på bekostnad av samhällets förståelse av antisemitismen som ett samtida fenomen, som bara är intressant så till vida att det kan hjälpa oss motverka *andra* typer av fördomar (Pistone et al. 2021: 79).

Det här argumentet förstärks återigen av resultaten i Vibeke Moes undersökning av Norska personers resonemang kring varför människor hyser negativa attityder mot judar (Moe 2018). Om antisemitism i västvärlden ses som ett historiskt problem som inte behöver adresseras i nutid så riskerar antisemitismen att endast användas för att lösa de problem som man anser mest angelägna i dagens samhälle. Lärares relativiserande av Förintelsen, även om det kommer ur en förbittring över faktiska orättvisor i världen, påverkar deras förmåga att förmedla vikten av Förintelsens historia – inte bara som moraliskt exempel utan som en händelse som i grunden förändrade stora delar av västvärldens kultur, civilization och, inte minst, dess självbild. Att undervisa om och diskutera Förintelsen som ett specifikt folkmord på Europas judar, utan att för den delen förminska andra offergruppers lidande, blir därför särskilt viktigt i arbetet att belysa antisemitismens fortlevnad i vår egen samtid.

Unga judiska personer som har Förintelsens överlevande i familjen känner ofta ett stort ansvar vad gäller uppgiften att föra berättelsen om Förintandet av Europas judar vidare (Sarri Krantz 2018). Det här syns även i intervjumaterialet med judiska elever. En elev beskriver att hon känner sig "skyldig dom som har gått bort" att utbilda andra om Förintelsen medan en annan elev berättar att han "hjälppte klassen berätta hur det var" när han som 12-åring höll föredrag om sin farmors erfarenheter under Förintelsen (IntJE1; IntJE4). Här blir det också en dissonans mellan den offentliga historien om Förintelsen som främst handlar om lärdomar och framtidsytande jämförelser och den personliga berättelsen om Förintelsen som handlar om folkmordet på judar och dess efterverkningar i det svenska samhället. Det senare utgör också

Förintelsens historia, men förvandlas genom den här ansvarsuppdelningen, till genealogi snarare än historieberättande.

Många av de judiska eleverna berättar också att de har mer kunskap om Förintelsen än sina icke-judiska skolkamrater (IntJE1; IntJE2; IntJE4). Det här gör att de upplever att de är mer uppmärksamma på antisemitismens effekter i sin egen samtid eftersom de har en djupare förståelse för Förintelsens inkrementella förlopp. Det här gör en del av de judiska eleverna nervösa över den politiska utvecklingen i Sverige, speciellt i relation till legitimerandet av högerpopulistiska partier, något som diskuteras vidare i nästkommande avsnitt.

4.4 ”Kittlande” konspirationsteorier

I samband med att rapporten *Education after Auschwitz* publicerades, presenterade även rapportförfattarna sina resultat i en debattartikel i *Dagens Nyheter* där de argumenterar för vikten av en djupare förståelse för antisemitismens särdrag i relation till bl.a. rasism. De skriver att:

Förvisso handlar antisemitism om en vilja att underordna judar på rasistisk grund. Men minst lika viktig är föreställningarna om judar som en särskilt mäktig och inflytelserik grupp, som har ett gemensamt intresse i att försvaga andra grupper och därigenom kunna styra världen. Denna föreställning utgör grunden till flera konspirationsteorier i vår samtid som konspirationsteorier om globala sammanslutningar som ligger bakom så kallat folkombyte (invandring till Europa och USA), klimatkrisförnekelse och föreställningar om att vita män håller på att feminiseras. (Mattson et al: 2021)

De skriver också att på grund av den förhärskande synen på antisemitism som en del av ett större *rasism* och *intolerans*-komplex så finns risken att ”lärare nöjer sig med att motverka rasism generellt, vilket utelämnar antisemitismens destruktiva särdrag” (Mattson et al: 2021). Det man också riskerar att missa med ett sådant angreppsätt, menar författarna, är att antisemitismen inte bara drabbar den judiska minoriteten i ett land ”utan underminerar samhällen där den etableras genom spridning av ogrundad misstänksamhet och demonisering av hela samhällsgrupper” (Mattson et al: 2021).

I kapitel 3 beskrevs antisemitismen som ett *relationellt* fenomen samtidigt som det underströks att antisemitism *inte* är en sub-kategori till begreppet rasism. Att judar *rasifieras* betyder alltså inte att antisemitismen *enbart* utgörs av en biologisk, rasbaserad underordning av judar. Precis som rapportförfattarna från Segerstedtinstitutet och Uppsala universitet understryker i sin rapport samt i sin debattartikel, finns det också aspekter hos antisemitismen som är specifika för just antisemitism. En del av den här specificiteten har att göra med den roll som ”juden” som figur har givits och fortsätter att ges i konspirationsteorier om makt och styrning.

I undersökningen från Malmö refererar Katzin till material framtaget av Forum för levande historia och SKMA och påpekar att ”de flesta konspirationsteorier har en antisemitisk botten men det är inte alltid uppenbart för den oinsatte, eftersom de ofta bygger på kodord. Den som först anammar en konspirationsteori behöver alltså inte ha en negativ inställning till judar men för den som dras in i världen av konspirationsteorier så är risken stor att denne till slut landar i ett antisemitiskt tankesätt” (Katzin 2021: 41).

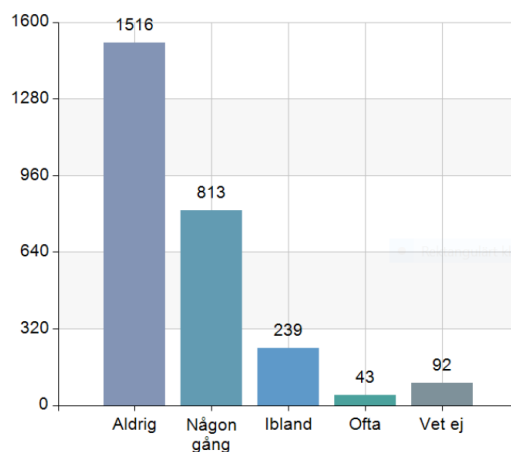
Precis som i Katzins undersökning är det i föreliggande studie tydligt att elevers uttryck i form av tankar, funderingar och frågor om konspirationsteorier är relativt vanligt förekommande. I

figur 4 kan vi se att drygt 30% av de lärare som bidrog till enkätstudien, svarade att de hört elever uttrycka att de tror på konspirationsteorier om till exempel George Soros, Illuminati, 9/11 etc. ”någon gång” medan 8,8 procent uppgav att de hört detta ”ibland”. Även om de här siffrorna liknar svaren som gavs på frågan om ett antisemitiskt språkbruk finns det fler fenomen som behöver studeras innan det går att dra några egentliga slutsatser om de här siffrorna. Frågan ställdes på ett sätt som specificerar att eleven måste ha uttryckt att hen ”tror” på konspirationen; något som skiljer sig markant från en elev som frågar om en konspirationsteori eller som enbart tar upp densamma under lektionstid utan att för den delen argumentera *för* den. Det är dock svårt att veta, genom elevernas uttryck, om de faktiskt tagit till sig konspirationsteorin eller om de bara tycker att det är ”spännande” att prata om den (något som flera lärare nämner i intervjustudien).

Figur 4. Har du stött på elever som uttryckt att de tror på konspirationsteorier? (Ex. George Soros, Illuminati, 9/11 etc)?

Namn	Antal	%
Aldrig	1516	56,1
Någon gång	813	30,1
Ibland	239	8,8
Ofta	43	1,6
Vet ej	92	3,4
Total	2703	100

Svarsfrekvens
99,2% (2703/2724)

Har du stött på elever som uttryckt att de tror på konspirationsteorier? (Ex. George Soros, Illuminati, 9/11 etc)?

	Fsk – 3 N (%)	4-6 N (%)	7-9 N (%)	Gymnasiet N (%)
Aldrig	459 (81)	343 (56)	404 (50)	304 (44)
Någon gång	82 (15)	183 (30)	279 (34)	255 (37)
Ibland	11 (2)	57 (9)	86 (10)	84 (12)
Ofta	2 (0,3)	8 (1)	14 (2)	19 (1)
Vet ej	7 (1)	24 (4)	32 (4)	29 (4)
Bortfall	3 (0,5)	3 (0,5)	7 (0,6)	4 (0,6)
Totalt	564	618	822	695

Samtliga lärare som deltagit i intervjustudien uppger att de stött på konspirationsteorier på sina arbetsplatser. Däremot är det få lärare som säger sig ha hört elever nämna konspirationsteorier med antisemitiska förtecken, eller där ordet ”jude” eller ”judarna” figurerar. Det här gör att lärarna inte tolkar de konspirationsteorier som eleverna tar upp i klassrummet som kopplade till antisemitism. Flera lärare understryker också att eleverna inte tycks tro på konspirationsteorierna utan frågar om dem eller tycker att de verkar absurda och att det därför blir spännande att diskutera dem. Här finns det en inte helt överraskande skillnad mellan

mellanstadiet, högstadiet och gymnasiet då de yngre eleverna beskrivs som mer nyfikna medan de äldre eleverna har mer sofistikerade diskussioner kring hur man kan bemöta konspirationsteorier och hur man använder sig av källkritiska perspektiv när man stöter på konspirationsteorier. Det här betyder därför att det är en högre andel av lärarna som *stött på* konspirationsteorier med antisemitiska botten i skolan än vad som visas av enkätsvaren. Om lärarna har stött på teorierna är det också sannolikt att fler elever än som anges i enkäten också har tagit åt sig och påverkats av innehållet i teorin/erna.

Vidare berättar ett fåtal lärare i intervjustudien om hur elever talat om judar som grupp, både i positiva och negativa ordalag, på sätt som kan kopplas till antisemitiska konspirationsteorier. Till exempel förklarar en lärare på ett gymnasium i Stockholms innerstad att,

När [eleverna] sa nånting om judarna så sa dom så här att dom är så ambitiösa och så många...
är alla judar det? Sa jag då och kan man liksom säga att svenskarna är ambitiösa? 'nneej dom är ju framgångsrika, dom har ju lyckats, det finns ju ett driv' säger dom då så dom kan lyfta fram positiva saker, det finns ju många framgångsrika företagsledare som är judar, sådär kan dom säga då istället och sådär liksom: hur kommer det sig att dom har lyckats? (IntSP 15).

Läraren tycktes heller inte tycka att den här typen av uttalanden var speciellt problematiska då de uttryckte en slags beundran för ett specifikt "judiskt" entreprenörskap och initiativtagande.

En lärare på en annan gymnasieskola nämner att hennes elever uttryckte idéer om att judar styr Hollywood i en diskussion som främst skulle handla om representation i film. I den diskussionen återfanns åsikter om att judiska Hollywoodproducenter ger andra judiska personer roller i stora filmer, vilket i sin tur har lett till en överrepresentation av judar i amerikansk film och tv på bekostnad av afroamerikaners representation.

I de här exemplen ser vi det som Jonathan Judaken beskriver som det ambivalenta i olika anti-judiska och antisemitiska bilder av "juden" och "judiskhet" som utgör mycket av stoffet i dagens konspirationsteorier (Judaken 2018: 1125). Beroende på de diskurser som reproduceras i de diskussioner som exemplifieras ovan så representerar "juden" antingen den som styr på grund av en god entreprenörsanda – något som kan betraktas med både beundran och avund – eller den sammanhållna makt som bidrar till ett förtryck av andra. Precis som att bilder och idéer om judiskhet projiceras på en hel grupp människor som gör gällande att de är giriga, snåla eller stornästa, så innehåller även antisemitismen bilder och idéer om judars förträfflighet. Gränsen mellan dessa negativa och positiva projiceringar är dock instabil vilket betyder att det senare *i sig* inte utgör ett positivt perspektiv på judar och judiskhet.

Det är främst pojkar som tar upp konspirationsteorier under lektionstid, enligt intervjupersonerna. En lärare beskriver dem som "killar som man märker är mycket på nätet" (IntSP 8). Samma lärare nämner också författare så som Jordan Peterson och beskriver att, även om de här killarna inte verkar köpa konspirationerna helt och hållet så finns det en "tjusning" i olika konspirationsteorier som är kopplade till en viss maskulinitetskultur. Samma elever upprörs över klimatfrågor inom vilka en kritik mot köttkonsumtion och fossila bränsleutsläpp ingår; något, som enligt läraren, utgör en stor del av elevernas syn på vad det är att vara en vuxen man (IntSP 8). En liknande observation görs av en annan lärare som beskriver hur en liten andel av hennes manliga elever ställer sig kritiska till Covid-vaccinet, speciellt i relation till frågan om vaccinationspass. Samma elever ställer även kritiska frågor vad gäller statens

makt att inskränka deras frihet (IntSP14). De här eleverna uttrycker inte idéer om världskonspirationer i relation till Covid-19 men läraren berättar att hon ofta funderat på om eleverna hyser den typen av tankar i relation till sin kritik mot vaccinet.

Det finns dock få empiriska underlag i forskningen om konspirationsteorier som stödjer att män skulle vara mer benägna att tro på konspirationsteorier än vad kvinnor är (Thiem 2020: 294). Det faktum att lärarna i högre utsträckning hör pojkar uttala sig om konspirationsteorier har därför sannolikt mer att göra med unga pojkars benägenhet att pröva nya och kontroversiella idéer i klassrumsmiljön alternativt att de faktiskt inte tror på teorin utan kommer i kontakt med den på olika internetfora som riktar sig till pojkar och män.

Flera kommentarer i enkätstudien gör också gällande att de hört eleverna prata om Illuminati men att det inte verkar som att eleverna riktigt förstår vad det är de pratar om. En lärare kommenterar att ”det som är avseende och gällande Illuminati är nog mer att det är spännande och direktkopplade till vissa TV-program/filmer” medan en annan skriver att ”de som uttryckt åsikter om illuminati har inte alltid förstått vad det innebär utan sammanställer treenighetens symbol med illuminatis”. Den här bilden förstärks också av intervjumaterialet med en lärare som berättar att eleverna ”testar” olika teorier på lärarna och att det inte känns som att eleverna tror på konspirationsteorier utan istället ofta skrattar åt dem och tycker att de är tokiga och ologiska (IntSP 5, IntSP 6, IntSP 7, Int12, IntSP13). Samtidigt bidrar en skolbibliotekarie med en intressant observation i enkätsvaren när hen säger att,

Jag upplever att elever vet vad de ’bör’ svara; att en inte ska tro på allt som står på nätet osv men att det finns en stor kittling, blickar söker bekräftelse och igenkännande, då jag lyfter konspirationsteorier eller myter som illuminati, pizzagate, area 51 eller ryska sovexperimentet.

Det som lärarna kommenterar på i exemplen ovan är vad man i forskningen kring konspirationsteorier brukar kalla *stick*, *spread* och *action*. *Stick* eller ”stickiness” används för att beskriva teorins potential att ”fastna” hos människor. *Spread* handlar om hur teorin sprids i samhället och *action* handlar om hur teorin omvandlas till eller motiverar handlingar av olika slag (Bangerter et al. 2020: 207). Om man ser till lärarnas svar i enkäten så är det få som upplever att konspirationsteorier om till exempel George Soros, Illuminati eller pizzagate ”fastnat” hos eleverna. Däremot är det svårt att veta exakt hur de får information om antisemitiska konspirationsteorier då lärarna i intervjustudien uppger att de stött på elever som pratat om dem, även om de inte verkar tro på dem. Det är heller inte någon lärare som uppger att de varit med om någon incident där en konspirationsteori uppdagats som motivet till incidenten.

Precis som att antisemitismen efter andra världskriget blev tabu i det offentliga samtalet och något som förmodades hysas av några få extrema och irrationella individer, så finns det även en syn idag på att konspirationsteorier bara framförs av ’dårar’ och ’foliehattar’. Men konspirationsteorier har också likheter med högerpopulistisk politik och högerpopulistiska partier som har vuxit i inflytande under de senaste två decennierna (se E. Bergmann 2018; Bergmann & Butter 2020). Det här är också något som tydligt visar på hur konspirationsteorier inte bara existerar i samhällets periferi, utan även kan kopplas till större politiska rörelser som framhåller att ”eliten” försöker lura och utnyttja befolkningen på olika sätt (Bergman & Butter: 334). Även om lärarna inte uppfattar att eleverna tror på konspirationsteorier så uttrycker de judiska eleverna en oro över högerpopulismens framväxt och hur den kan komma att påverka människors syn på judar och andra sårbara samhällsgrupper. En av eleverna från gruppintervjun

förklarar att hon är mer rädd för högerpopulistiska partier än extremistiska högerpartier då de föregående kan påverka samhällets tankar mer än de senare (IntJE 2). Flera av eleverna i gruppintervjun uttrycker också att de inte tror att företrädarna för högerpopulistiska partier är representativa för hela partiets åsikter och att det kan finnas medlemmar som har mer extrema åsikter som inte kommer fram genom den officiella politiska retoriken (IntJE 2).

Även om tron på konspirationsteorier inte är utbredd i Stockholms skolor så är deras ständiga närvaro i elevernas digitala miljöer utanför klassrummet fortfarande ett problem. Det är också problematiskt att lärare inte reagerar starkare när elever uttrycker idéer om judars makt och inflytande även när detta inte görs i relation till en känd konspirationsteori. Konspirationsteorier är komplexa och antisemitiska konspirationsteorier har visat sig särskilt elastiska, motståndskraftiga och anpassningsbara över tid. Det här betyder att kunskapen om dem, deras innehåll och funktion och hur man kan bemöta dem alltid måste hållas *a jour*.

Kapitel 5: Att utveckla arbetet mot antisemitism i Stockholms skolor

I det här kapitlet fortsätter analysen av materialet men med enkätfrågorna rörande lärarnas upplevda fortbildnings och utvecklingsbehov som utgångspunkt. Kapitlet ringar också in vilka problem rörande antisemitism som finns i Stockholms grundskolor och gymnasieskolor och innehåller förslag på åtgärder. De här förslagen ingår här i en mer komplex diskussion rörande resultaten från studien samt tidigare forskning men konkretiseras även i följande kapitel som innehåller en sammanfattning av resultaten och en diskussion kring eventuella vägar framåt.

5.1 Den samtida antisemitismen: En stor kunskapslucka

Lärarna uppger otvetydigt att det de behöver mest kunskap om är samtida antisemitism. Drygt en tredjedel av svarspersonerna uppger detta som det mest angelägna området att fortbilda kring. Att lärarna saknar kunskaper om samtida antisemitism blir också tydligt i intervjumaterialet. I flera av intervjuerna får skolpersonalen försöka definiera vad antisemitism är. Samtliga lärare som fick frågan gav mer eller mindre långa svar men nämnde alltid ”judehat” som antisemitismens kärna. En lärare resonerar kring sina elever på gymnasiet och deras kunskaper om antisemitism och berättar att hon tror att i förhållande till fenomen som rasism, misogyni och homofobi så utgör antisemitismen en oerhört liten, om ens existerande, del av deras föreställningsvärld. Enligt läraren ligger antisemitismen ”utanför deras språk och vardagsämnen” (IntSP8). Hon lägger även till att hon inte vet om ”de har så bra koll på vem som är jude och inte” (IntSP8). Flera personer ur skolpersonalen som intervjuades för studien uppgav också innan intervjun att de inte trodde att de hade så mycket att bidra med då de inte upplevt några antisemitiska incidenter på den skola de arbetade vid.

Gymnasielärares resonemang kring elevernas föreställningsvärldar, det faktum att en judisk identitet ofta är osynlig för majoritetssamhället och lärarnas tankar kring sin medverkan i studien samt deras fokus på just ”judehat” visar tillsammans på en större samhällelig förståelse av vad antisemitism är. Problemet med den här förståelsen är att den utelämnar några centrala aspekter av antisemitismen, både så som den ter sig idag och hur den utvecklats historiskt.

Tron på en samtida antisemitism och en historisk antisemitism som två distinkta, separata fenomen utgör ett sådant problem. Som beskrivs i kapitel 4 så är det vanligt förekommande att personer med en otvetydig svensk identitet beskriver fenomenet ’svensk’ antisemitism som ett, för ’svenska’ personer, historiskt problem som försvann efter Förintelsen. Samtida antisemitism är därför något som man tänker sig existerar någon annanstans, hos människor som lever kvar i det förgångna (nynazister) eller hos människor som inte upplevt samma historiska trauma som personer med en europeisk bakgrund (människor från, eller med koppling till, mellanöstern).

Det är varken konstigt eller överraskande att det här tankesättet fortsätter att dominera samtida analyser av antisemitismen. Det finns även företrädare för den judiska minoriteten i Sverige som delar den här bilden. I en nypublicerad bok baserad på instagramkontot @stoltjude förklarar författarna efter en beskrivning av antisemitismens relation till Förintelsen att ”idag är det oftast en annan antisemitism vi ser i Sverige [...] Den kommer från extremhögern till viss del, extremvänstern men också från mellanöstern, importerad från de länder där judehat, i kombination med Israelhat får frodas fritt” (Toyzner & Norrby 2022: 65). Den här karakteriseringen av svensk antisemitism stämmer så till vida att extremhögerns, extremvänsterns och den mellanösternrelaterade antisemitismen är mer *synlig* i samhället idag. Precis som flera av rösterna i boken vittnar om så blir unga judar ofta indragna i diskussioner om IP-konflikten och får stå till svars för Israels ageranden samtidigt som de också utsätts för hot, trakasserier och våld av personer med antisemitiska åsikter kopplade till konflikten (Toyzner och Norrby 2022: 67–73). Samtidigt är det inte så att den icke IP-relaterade antisemitismen plötsligt ’försvann’ efter andra världskrigets slut.

Historikern David Nirenberg talar om kontinuiteter i anti-judaismens historia. Anti-judaismens envisa överlevnad och utveckling har, enligt Nirenberg, att göra med att judendomen inte nödvändigtvis definierats som en religion utan även som ”en kategori, en uppsättning idéer och attribut som kan användas av icke-judar för att förstå och kritisera sin egen värld” (Nirenberg 2013: 9). Detta betyder att antisemitism inte är beroende av den samhälleliga närvaron av personer som definierar sig som judar.³ Istället är det idéer om judiskhet, judendomen och en judisk gemenskap som driver den anti-judiska och antisemitiska tanketraditionen vidare. På grund av det här så finns det heller ingen tydlig brytpunkt mellan historisk och nutida antisemitism. Som den svenska historikern Henrik Bachner visat så finns det skillnader i hur antisemitismen visar sig och inom vilka ideologiska ramar som den uttrycks i Sverige efter 1945 (se tex Bachner 2013; 2010). Samtidigt hävdar Bachner, likt Nirenberg, att det inte går att beteckna den samtida antisemitismen som ”ny” (Bachner 2010: 329).

Det faktum att antisemitismen inte nödvändigtvis är beroende av faktiska judars närvaro är också något som lärarna i intervjustudien verkar omedvetna om. I församtal till intervjuer uppger ett flertal personer att de kanske inte har så mycket att bidra med då de inte, enligt deras egen vetskap, har några judiska elever i sin klass/sina klasser. Det är förstås så att offren för antisemitism är judar och att antisemitiska uttryck inte blir lika synliga när personer saknas som får utstå nedsättande tillmälen, hot och/eller våld. Detta betyder dock inte att antisemitismen existerar utanför elevernas föreställningsvärldar då den lever och frodas på sociala medier och andra internetbaserade forum som eleverna befinner sig i.

Ett annat tydligt problem som uppkommer i skolpersonalens diskussioner kring definitioner av antisemitism är att de använder ordet ”judehat”. Det här är inte konstigt då detta ord används i stora delar av de fortbildande texter som publiceras av olika myndigheter och institutioner (Forum för levande historia 2022). Ordet ”judehat” är dock missvisande då antisemitismen innehåller ett flertal olika känslouttryckningar och då till synes vis ”positiva” yttringar om judar som kollektiv också utgör en del av antisemitismens ambivalenta karaktär.

De här aspekterna av antisemitismen – dess historiska kontinuiteter, ambivalenta karaktär och antijudaismens fortlevnad trots det judiska minoritetsskapets ringa storlek – måste bli tydligare i fortbildningsinsatser om antisemitism i Stockholm och i Sverige. I följande avsnitt kommer denna rekommendation att vidareutvecklas i relation till andra problemområden som identifierats i studien.

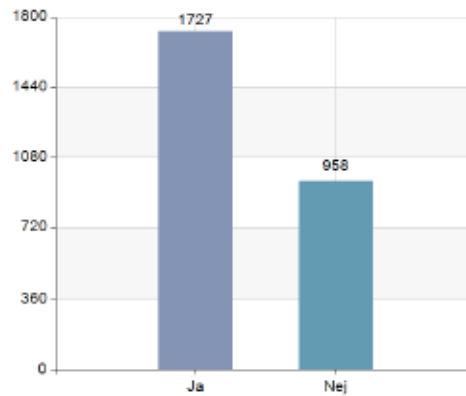
³ För en mer omfattande diskussion kring hur ”judiskhet” används som markör inom samtida antisemitisk diskurs se Rothberg M. & N. Levi eds. (2020) ”Trump and the ‘Jewish Question’” *American Jewish Literature*, vol. 39. No. 1.

Figur 5

Upplever du att du har tillräcklig kunskap kring frågor som rör antisemitism och/eller den judiska minoriteten i Sverige?

Namn	Antal	%
Ja	1727	64,3
Nej	958	35,7
Total	2685	100

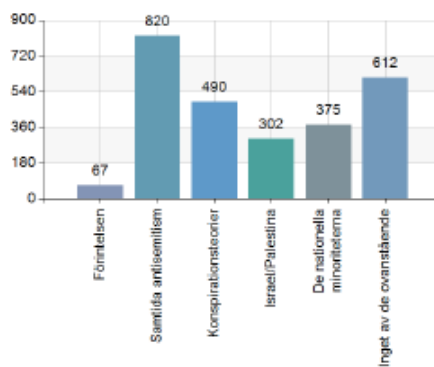
Svarsfrekvens
98,6% (2685/2724)

Vilka områden upplever du ett behov av mer material och kunskap kring?

Namn	Antal	%
Förintelsen	67	2,5
Samtida antisemitism	820	30,8
Konspirationsteorier	490	18,4
Israel/Palestina	302	11,3
De nationella minoriteterna	375	14,1
Inget av de ovanstående	612	23
Total	2666	100

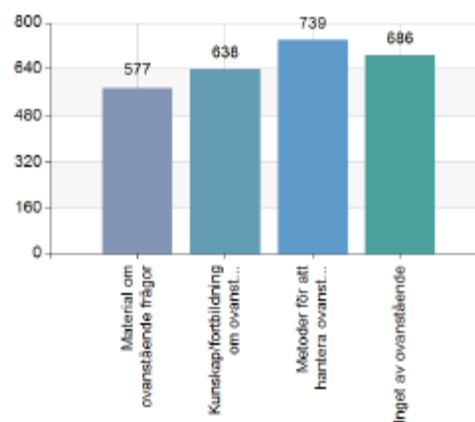
Svarsfrekvens
97,9% (2666/2724)

Vad upplever du att du skulle behöva mer av?

Namn	Antal	%
Material om ovanstående frågor	577	21,9
Kunskap/fortbildning om ovanstående frågor	638	24,2
Metoder för att hantera ovanstående frågor	739	28
Inget av ovanstående	686	26
Total	2640	100

Svarsfrekvens
96,9% (2640/2724)

5.2 Antisemitismen från mellanöstern och idén antisemitismen som 'osvensk'

Henrik Bachner konstaterar att IP-konflikten utgör en av de mest framträdande kontexter inom vilken antisemitismen uttrycks i Sverige efter 1945 (Bachner 2010). Samtidigt uppger endast 11 procent av lärarna att de inte behöver mer kunskap om IP-Konflikten. Frågan efterlyser dock "vilka" områden man skulle vilja ha mer fortbildning inom, men ger bara chans till val av ett svarsalternativ; en medveten strategi för att tvinga lärarna att prioritera och inte slentrianmässigt uppge att man alltid kan lära sig mer om allt. Det kan därför vara så att antalet lärare som skulle vilja lära sig mer om IP-konflikten är något högre men att de valde att prioritera ett annat område.

Idag är myten om en specifik och speciellt svår "muslimsk" antisemitism befast bland både forskare och aktivister, menar den amerikanske mellanösternforskaren Daniel J. Schroeter (Schroeter 2018: 1173). Det här har bidragit till en "tendentiös" historieskrivning om judisk-arabiska relationer och smutskastning på båda sidor av IP-konflikten där man antingen hävdar att "muslimsk" antisemitism är den "nya" antisemitismen eller att det inte finns någon antisemitism i den arabiska världen och det egentligen är islamofobin som är den nya antisemitismen (Schroeter 2018: 1173).

Men, menar Schroeter, bilden är långt mer komplex än så. Schroeter hävdar att få seriösa antisemitismforskare skulle förneka att judeofobi (som är den term han använder) har blivit mer framträdande i mellanöstern sedan 1960-talet. Problemet är dock att de flesta tar dessa uttryck ur sin historiska kontext och generaliserar utifrån de mest extrema fallen av antisemitiskt våld utan att se till skillnader mellan olika regioner, sociala grupper och regeringar. Därtill är det många som inte gör någon skillnad mellan teori och praktik vad gäller antisemitismen i mellanöstern (Schroeter 2018: 1174).

Samma sak gäller för den svenska kontexten och behandlingen av antisemitismen som ämne för olika offentliga diskurser rörande invandring och integration (Se till exempel Andersson & Kvist Geverts 2017: 157). Att visa på *hur* antisemitismen uttrycks i relation till IP-konflikten av personer med en bakgrund i mellanöstern är inte ett problem i sig. Däremot blir det ett problem när det, med säkerhet, uttalas att all antisemitism härstammar från mellanöstern eller att Sverige skulle vara fritt från antisemitism om invandringen från mellanöstern begränsades. Då göds den missvisande diskursen om en singulär och biologistisk "muslimsk" antisemitism som – även om den delvis baseras på fakta om antisemitiska föreställningar och uttryck som utvecklats i mellanöstern – bidrar till ett främlingsskapande av bland annat svenska muslimer och en större misstänksamhet mellan den judiska och den muslimska minoriteten i Sverige.

De forskare som argumenterar för ett komparativt perspektiv på antisemitism, menar att ett integrerat förhållningssätt till antisemitism och islamofobi kan motverka den "tävling" som uppstår mellan olika grupper som kämpar för att få ett offentligt erkännande av sitt lidande och hjälp med de problem man har att leva och verka i majoritetssamhället (se till exempel Cousin & Fine 2012; Meer 2013; Katz 2018). Dessvärre är de här perspektiven eftersatta inom den svenska antisemitism- och islamofobiforskningen. Det skulle därför behövas mer resurser till forskning som behandlar antisemitismen och islamofobin i komparativa perspektiv där den distinkta karakteristiken för varje fenomen fortfarande finns kvar medan man försöker förstå hur de också, under olika perioder och förutsättningar, möts och påverkar varandra. Det är bara på en sådan forskningsgrund som antisemitism, både som samhällsproblem och som ett specifikt problem i skolans värld, kan nyanseras och förebyggas utan att det sker på bekostnad av andra grupper i samhället.

Ett lika angeläget problem är att den här diskursen också påverkar svenska judar. I nästintill samtliga intervjuer med de judiska eleverna ges en bild av att människor med bakgrund i

mellanöstern är antisemitiskt inställda. Många av de judiska eleverna uppger att de aldrig blivit utsatta för antisemitiska tillmälen, hot eller våld av människor med bakgrund i mellanöstern utan att deras bild av antisemitismen i Sverige främst formats av nyheter och sociala medier. En elev beskriver att ”det blir farligare och farligare” att vara jude i Sverige och att hon har ”tur” som bor i Stockholm och inte Malmö där det har blivit ”livsfarligt” att leva. När eleven får frågan om hur hon vet det här så svarar hon att mycket information kommer från sociala medier och att man där kan se hur människor, många ovetandes, donerar pengar till ”terroristorganisationer” (IntJE 1). Eleven uppger också att hon och hennes vänner har varit med om antisemitiska incidenter, dock har hon aldrig själv blivit utsatt för hot eller våld.

Som nämnts tidigare så finns det två stora komparativa studier i Sverige och Norge som visar att antisemitiska attityder har minskat över tid (Hoffman & Moe 2018; Bachner & Bevelander 2021). Samtidigt har flera studier utförda i flera Europiska länder visat att en majoritet av den judiska befolkningen i respektive land fortfarande upplever att antisemitismen ökar, delvis på grund av nyhetsbevakningen kring antisemitiska våldshandlingar som sker i närområdet och/eller andra länder i Europa (Moe 2018: 275-276). Hur man talar om antisemitismen och problematiserar den i offentligheten och hur antisemitiska händelser porträtteras i nyhetsrapportering och i sociala medier påverkar alltså hur judiska personer upplever och ser på sin egen sårbarhet och utsatthet.

Det här faktumet står inte i motstånd till det faktum att antisemitiska attityder är vanligare bland personer med bakgrund i mellanöstern. Däremot visar det på ett dubbelt och motsägelsefullt problem: den svensk-judiska minoriteten är sårbar inför den muslimska minoriteten samtidigt som den muslimska minoriteten är sårbar inför anklagelser om antisemitism. Det här är en dubbelhet som måste beaktas i allt förebyggande arbete mot såväl antisemitism som islamofobi.

En annan problematisk aspekt av ett jämförande mellan olika typer av diskriminering, hot och hat är att de problem som är minst synbara marginaliseras. Om man ser på antisemitismen med hjälp av Karin Stoegners intersektionella perspektiv, så upptäcker man hur människor som delvis existerar utanför kategorier så som kön, sexualitet, etnicitet och ras är sårbara och kan utsättas för diskriminering, hat och våld. Det är därför viktigt att beakta hur antisemitismen, på olika sätt, osynliggörs i skolmiljön i relation till andra former av rasism och diskriminering. En gymnasielärares resonering kring skillnader mellan rasism och antisemitism ger exempel på detta. Läraren, som arbetar mycket med postkoloniala perspektiv, säger att hon förstår antisemitismen som en avund mot judarnas upphöjda position medan afroamerikaner historiskt sett har behandlats och setts på som ”smutsiga djur” (SP14). Det här resonemanget skapar en bild av antisemitismen och det judiska offerskapet som mindre allvarligt i relation till den rasism som riktas mot svarta personer. Precis som Stoegner skriver så är det just de här antirasistiska perspektiven som bygger på motsatsförhållanden så som stark/svag, rik/fattig, mäktig/förtryckt som bidrar till att marginalisera antisemitismen.

Återigen blir behovet av vidare lärarfortbildning kring antisemitismen tydlig. Antisemitismen särdrag kan inte förstås utan förklaringar om hur den förhåller sig till andra former av rasism. De här perspektiven finns med i Forum för levande historier *Antisemitism – Då och nu* men skulle behöva få en mer framträdande plats i materialet.

5.3 Att normalisera det judiska

Normaliseringen av det judiska beskrivs i Mirjam Katzins rapport som ett inkluderande av olika typer av bilder om hur det är att vara judisk i Sverige idag och, kanske särskilt, ”positiva sidor av den judiska identiteten” (Katzin 2021: 71). Detta kan, enligt Katzin, bidra till att ”förminska det judiska till att handla om antisemitism och Förintelsen”, vilket i sin tur kan motverka en endimensionell och felaktig bild av judisk identitet. Det är därför viktigt, fortsätter hon, ”att

integrera berättelser om judar i alla möjliga sammanhang, så att judar inte blir föremål för en exotifierande och utlyftande undervisning som leder till ett förfrämmande snarare än till normalisering” (Katzin 2021: 71-72).

Det här är ett viktigt resonemang av flera anledningar. För det första är det viktigt för alla unga människor att känna en trygghet i sin skolmiljö så att man kan uttrycka olika delar av sin identitet. En del av den tryggheten består i att man kan förvänta sig en bra motreaktion från klasskamrater och skolpersonal när man bestämmer sig för att, till exempel, bära en Davidsstjärna runt halsen, utanför tröjan eller berätta om en högtid man firat hemma med familj och vänner. Samtidigt är det också särskilt viktigt för unga människor att få undersöka olika identiteter och de världar som detta öppnar med en nyfikenhet och öppenhet utan att det, för den sakens skull, behöver definiera vem man är eller hur man uppfattas av andra. I intervjun med en grupp judiska elever berättade de om en händelse i skolan då man hade bestämt sig för att introducera en sång på hebreiska i årets luciatåg. När sången framfördes uppfattade eleverna att ”det blev en konstig stämning” i kyrkan och att de fick uppmärksamhet som de inte riktigt var bekväma med. Det här är ett exempel på hur goda intentioner om att uppmärksamma och integrera en minoritetskultur i ett majoritetssamhälle kan bidra till en känsla av önskad singularitet – som att man inte är en del av ”vi:et”.

På samma gång kan det te sig märkligt att normalisera något som inte är norm. Problemet är egentligen inte att minoritetens seder och bruk är annorlunda än majoritetssamhället utan snarare att majoritetssamhället inte förhåller sig neutralt till det som är annorlunda. ”Andraifierings”-processer – att göra någon till ”den andre”, någon som är fel, opålitlig och kanske till och med farlig – baseras inte enbart på det faktum att en individ eller en grupp människor står ut i mängden, utan också på idéer och handlingar som *gör* dem till något som exponeras och exotifieras, och som, i vissa fall, inte kan accepteras som en del av en större samhällelig gemenskap. Det är därför inte *normaliseringen* av det judiska som är av central vikt i ett arbete för att motverka antisemitism, utan istället ett *accepterande* av det judiska som en självklar del av det svenska samhället, liksom en självklar del av vad det är att vara svensk.

Det här är också varför ett framåtblickande arbete med att motverka antisemitism i Stockholms skolor bör fokusera på perspektiv och pedagogiska grepp som möjliggör för en djupare förståelse för *andra* människors erfarenheter även om man aldrig upplevt något liknande själv. I kapitel 4 beskrevs flera exempel på sådana perspektiv, bland annat att man utforskar vittneslitteratur från Förintelsen som uppmuntrar läsaren att inte identifiera sig med offrets berättelse direkt utan manar till en förståelse som suspenderar affekt och tillåter en empatisk respons som inte främst riktar sig mot det egna lidandet. Det är däremot också viktigt att vara öppen för de tankar och berättelser om egna erfarenheter som andras berättelser väcker hos eleverna. Katzin berättar hur,

tyska Kreuzberg Initiative against Antisemitism (KIgA) har ett välutvecklat arbete med att integrera arbetet mot antisemitism i ett bredare arbete mot rasism. De beskriver att en nyckel till framgång är att ta hänsyn till elevers egna erfarenheter av marginalisering, ojämlik behandling och rasism. Om det ges utrymme för eleverna att själva få bli hörda i sina erfarenheter så är de mer mottagliga för att lyssna på berättelser om andra. (Katzin 2021: 71)

Det är också här som skillnaden mellan komparation och likställande blir central. Målet är att skapa förståelse för, och solidaritet mellan, olika erfarenheter. Däremot kan en ”integrering av arbetet mot antisemitism in i ett *bredare* arbete mot rasism” bidra till att förminska och marginalisera antisemitismen som ett specifikt, om än relationellt, fenomen. Att höra en elev och bekräfta dennes berättelse är alltså inte detsamma som att likställa erfarenheter med varandra.

Det är onekligen så att fler bilder av hur det är att vara jude i Sverige idag behövs, om inte annat, för att öka förståelsen för en minoritets levnadsvillkor i ett majoritetssamhälle. Det vi däremot fortfarande vet för lite om är om de här bilderna effektivt motverkar antisemitism eller om antisemitismen, som en lång och anpassningsbar fördomskultur, är immun mot mer komplicerade berättelser om judisk religion, kultur och judiskt liv. Eftersom mycket av den antisemitiska diskursen handlar mer om projicering och en kritik gentemot samhällseliga problem i stort och mindre om faktiska judar och deras handlingar så är det osannolikt att en mångbottnad bild av judiskhet i det offentliga rummet ensam kan bidra till att motverka antisemitism.

Däremot kan det finnas en poäng i att låta människor och berättelser mötas för att försöka skapa en större förståelse för den andre. Just nu finns det flera personer inom Stockholms stad som arbetar med minoritetsrättsliga frågor. Samtidigt skulle det behövas vidare kompetens inom områden som går utanför minoritetsfrågornas kärna, vilken styrs av rättskyddsliga perspektiv så som rätten till sitt eget språk och kulturella uttryck. Den samtida antisemitismen befinner sig även i en kontext där andra minoriteter, främst den muslimska, behöver förstås i förhållande till det judiska. Det skulle därför vara en stor tillgång för staden om man satsade på att stärka relationen mellan judar och muslimer samt mellan majoritetssamhället och den svensk-judiska minoriteten. Det är viktigt att detta inte blir något som läggs på minoriteternas bord när man upptäcker att det saknas kompetens inom stadens olika förvaltningar. Istället måste staden investera i kompetensutveckling och därefter initiera projekt som kan finansieras och styras av staden i samråd med minoriteterna.

Det här är särskilt viktigt då forskning om den så kallade kontakthypotesen visat att det inte räcker med att människor möts eller att det skapas platser och fora där de har möjlighet att mötas (se Mckenna & Francis 2021). Man måste även försöka skapa förutsättningar för att medlemmar från minoriteterna känner sig både trygga och på samma nivå statusmässigt i relation till de personer och grupper man förväntas närma sig. Maktrelationen – att det finns en reciprocitet i relationen till den andre – är alltså avgörande för om kontakt mellan minoriteter ska kunna få en positiv effekt (Allport 1954).

5.4 Antisemitismen som en del av undervisningen om Förintelsen

I enkätstudien uppger endast 2,5 procent av lärarna att de skulle behöva mer kunskap om Förintelsen. Den här låga siffran är inte helt överraskande då de senaste årtiondena har sett ett uppsving i statliga insatser vad gäller fortbildning och undervisningsmaterial rörande just Förintelsen. Som diskuteras i kapitel 4 (avsnitt 4.3) är det dock inte bara tillgängligheten av material kring Förintelsen som spelar roll för hur lärare och skolläda handlar den här frågan utan även deras inställning till *varför* och *hur* man undervisar om Förintelsen. Det här är ett stort forskningsområde och frågor som inte kommer kunna besvaras i den här studien men i relation till lärarnas svar på enkäten så ska de tolkas med försiktighet vad gäller deras upplevda kunskaper om Förintelsen i relation till antisemitismen. Detta då intervjumaterialet visar att lärare bemöter och behandlar ämnet på olika sätt.

Ett oroväckande resultat av den studie som presenterades i samband med Malmö forum är att väldigt lite av den forskning som görs om Förintelseundervisningens resultat fokuserar på motverkandet av antisemitism (Pistone et al 2021). Det verkar således inte som att antisemitismen uppfattas som ett samhällseligt problem som fortfarande är relevant att bekämpa med lärdomar från den historiska förföljelsen och förintandet av Europas judar.

För att komma runt det här missvisande förhållningssättet till Förintelsen måste de lärare som arbetar med undervisning av Förintelsen samt högtidlighållanden av Förintelsens minnesdag få en större förståelse för Förintelsens ”grå zoner” samt kunna koppla Förintelsen mer specifikt

till antisemitismen. Istället för att sträcka och tänja på Förintelsens gränser tills den kan förklara allt från mobbning på skolgården till varför Putin anfaller Ukraina, kan Förintelsen vara den historiska händelse med orsaker och verkan som vilken annan historisk företeelse som helst. Samtidigt kan Förintelsen också förstås i relation till andra historiska och samtida händelser och fenomen, men med förbehållet att den inte reduceras till en stereotyp där allt ska passas in.

Det finns flertalet institutioner i Stockholm som arbetar med olika aspekter av Förintelsen. Judiska museet, det nya Förintelsemuseet och Forum för levande historia är de största aktörerna i staden. Medan Judiska museet har fått i uppdrag att utveckla ett skolmaterial baserat på museets redan etablerade skolprogram *Medborgarspelet*, har Förintelsemuseet börjat arbeta utifrån överlevandes berättelser för att skapa sin första grundutställning. Båda de här initiativen kan komma att hjälpa lärare att konkretisera relationen mellan antisemitismen och Förintelsen i sin undervisning. Forum för levande historia har också sedan flera år tillbaka tillhandahållit ett klassrumsmaterial med titeln *Antisemitism – då och nu*, framtaget tillsammans med Svenska Kommittén mot Antisemitism (SKMA). Däremot skulle materialet behöva revideras och kompletteras för att nyansera definitionen och exempel kring antisemitism. Till exempel beskrivs antisemitism som ”fördomar och hat mot judar” vilket utesluter flera signifikanta beståndsdelar av antisemitismens struktur och historiska arv. Det kan också, som diskuteras ovan, vara viktigt att inte förstärka bilden av att antisemitismens grundkänsla är hat när så många andra känslouttryck finns med och bidrar till antisemitiska fördomar och handlingar.

Då intervjuerna för föreliggande studie visar på en olikhet i hur grundskolor och gymnasieskolor i staden arbetar med högtidlighållandet av Förintelsen behövs det också insatser vad gäller samordning mellan skolorna och den 27 januari. För gymnasieelever kan veckan runt minnesdagen vara den enda exponering man får kring Förintelsen i tillägg till den begränsade undervisning som erbjuds i ämnet under årskurs 9. Det är därför viktigt att samtliga skolor uppmärksammar dagen och att detta initiativ inte kommer från en enskild anställd på skolan med ett särskilt intresse, eller en personlig koppling, till ämnet.

5.5 Bättre förutsättningar att bemöta konspirationsteorier i skolan

I intervjuerna med skolpersonal blev det tydligt att de flesta bemöter konspirationsteorier i klassrummet med undervisning om, och ett arbete med, källkritik. Detta är en adekvat ingång i ämnet men för att eleverna och lärarna också ska kunna förstå hur konspirationsteorier fungerar samt hur de relaterar till fenomen så som antisemitism så behövs en mer fördjupad kunskap om dess funktioner och verkningar i samhället. Här är det inte av största vikt att lärarna kan allt om konspirationsteoriernas innehåll men att de har en mer omfattande kunskap om de antisemitiska konspirationsteoriernas olika psykosociala och samhällsliga funktioner, deras historia och de olika politiska, ekonomiska och sociala omständigheter som kan leda till konspirationsteoriernas ökade inflytande.

Också här kan det vara bra om det också finns ett fördjupande material som fokuserar på just komparativa perspektiv på antisemitiska och islamofoba konspirationsteorier eftersom diskursen om en fundamental konflikt mellan judar och muslimer är så djupt rotad. Det fördjupande materialet måste utvecklas utifrån den internationella forskningsfronten då vetenskapliga komparationer mellan antisemitism och islamofobi är eftersatta i en svensk kontext. En rekommendation är att dessa perspektiv inkluderas i Forum för levande historias och SKMAs redan etablerade fortbildning om antisemitism och konspirationsteorier som baseras på undervisningsmaterialet *Antisemitism – nu och då*.

5.6 Att nå ut till skolorna

Som beskrivs i kapitel 3 så anses fördjupningen i ett problem som antisemitism vara en omöjlighet i de skolor där elevernas behov av stöd är större och där grundverksamheten är det som alltid måste prioriteras. Det är också dessa skolor som flertalet institutioner som arbetar med frågor som rör rasism, antisemitism, afrofobi, homofobi och islamofobi vill nå då de upplever att behovet är störst där.

I enskilda samtal med företrädare för Forum för Levande historia, Judiska museet och Zikaron samt i ett rundabordsamtal med experter i frågor som rör antisemitism och pedagogik framfördes flera frågor och funderingar om hur man når ut till vissa skolor (Rundabordsamtal 2022). Grundarna av föreningen Zikaron berättade att de ofta får förfrågningar att komma ut och prata i samma skolor men att när de skickar ut egna förfrågningar till skolor i förortsområden som de skulle vilja inkludera i sin verksamhet får de sällan svar (Int Zikaron). De finns säkerligen ett antal olika förklaringar till varför olika skolor är svårare att nå vad gäller information och verksamhet som ligger utanför den ordinarie verksamheten. Det här är större strukturella problem som är avgörande för att skolorna effektivt ska kunna bidra till att motverka antisemitism i samhället.

Just nu är det flera olika institutioner och myndigheter som arbetar med ett förebyggande arbete mot antisemitism. Ett sätt att hitta alternativa vägar att nå skolor med olika riktade material är att *samverka* i högre grad än vad man gör i nuläget. Ofta ses olika verksamheters arbete med samma fråga som en ineffektivitet i arbetsfördelningen mellan myndigheter. Forskning visar dock att ett parallellt arbete krävs för att man ska kunna uppnå synergistiska effekter i särskilda frågor (se till exempel Brommeson 2021). Därför rekommenderas att relevanta personer vid arbetsmarknadsdepartementet samt kulturdepartementet, representanter från Forum för levande historia, Judiska museet, Förintelsemuseet och Stockholm stads utbildningsförvaltning påbörjar en aktiv och strukturerad dialog med återkommande möten där de olika aktörernas arbeten redovisas och diskuteras. Här rekommenderas att man även bjuder in SKMA och Zikaron att delta.

Vad gäller företrädare för den judiska minoriteten så har de vid flera tillfällen under tillblivelsen av föreliggande rapport poängterat att organisationer och individer med expertkunskap bör konsulteras i frågor som rör antisemitism. Även om det är viktigt att inkludera företrädare för minoriteten i samtal som rör antisemitism så kan man, från stadens sida, inte utgå ifrån att judiska personer har en allomfattande kunskap om antisemitismens historia, psykologi och samhällseliga verkan. Istället är det viktigt att man lyssnar in vad företrädare för minoriteten berättar om sina erfarenheter och att man tar uttryck av oro och rädsla på allvar, speciellt i relation till frågor som rör unga judiska personer och deras skolgång. Ett samverkansarbete betyder alltså inte att staden ska luta sig mot judiska organisationer och förvänta sig information och kunskap *om* dem, *från* dem. Istället måste stadens anställda ha egen kompetens och kunskap som gör att de har de förutsättningar som behövs för att stötta den judiska minoriteten.

5.7 Kompetens och kunskap i Stockholm stad

Då ett syfte med föreliggande undersökning var att föreslå vägar framåt i arbetet mot antisemitism i Stockholms skolor bjöds ett antal experter in att delta i ett rundabordsamtal om antisemitism. Under samtalet kom ett flertal intressanta erfarenheter och problemområden upp som redovisas och diskuteras i detta avsnitt. Experterna bestod av pedagogerna Niclas Blom från Svenska Kommittén mot Antisemitism och Åsa Thunström från Forum för levande historia, museipedagogen Angelica Ruckstuhl och föreståndaren Christina Gamstorp från Judiska museet, samt journalisten tillika tredje generationens efterlevande från Förintelsen,

Helena Trus. Innan rundabordssamtalet fick deltagarna ett antal frågor som samtalet skulle komma att cirkulera kring. De här frågorna rörde definitioner kring antisemitism, skillnader och likheter mellan olika former av rasism och antisemitism, ”victim competition”, och hur man bemöter elever med olika krigserfarenheter.

Antisemitismen som ett individuellt och kulturellt fenomen

Under diskussionen med expertgruppen märktes det en glidning mellan hur man resonerade kring definitionen av antisemitism och hur man berättade att man kommunicerar ”vad antisemitism är” till lärare. Både Blom och Gamstorp nämnde den amerikanska sociologen Helen Feins definition av antisemitism som också finns med på Forum för levande historias hemsida (Forum för levande historia 2022a). Definitionen gör gällande att antisemitism är

en bestående latent struktur av föreställningar fientliga mot *judar som kollektiv*, vilka på det *individuella* planet manifesteras som attityder, och i *kulturen* som myter, ideologi, folkliga traditioner och bildspråk, och i *handlingar*- social eller legal diskriminering, politisk mobilisering mot judarna, och kollektivt eller statligt våld – vilka resulterar i och/eller syftar till att fjärma, driva bort eller tillintetgöra judar just för att de är judar” (översättning från engelskan av Henrik Bachner).

Här separerar Fein de individuella och de kulturella aspekterna av antisemitism där den förstnämnda i huvudsak utgörs av attityder och den andra främst handlar om myter, ideologi, traditioner och bildspråk. De här kulturella uttrycken påverkar hur vi ser på judar och judiskhet men är inte till fullo beroende av individuella attityder. Istället förvaltas de kulturella uttrycken av institutioner som har en mer komplicerad historia än vad människors enskilda fördomar har.

Undervisnings- och fortbildningsmaterialet *Antisemitism – Då och nu* som tagits fram av SKMA och Forum för levande historia och som Blom berättar att han arbetar med när han är ute och pratar med lärare, beskriver antisemitism i all enkelhet som ”Fördomar och hat mot judar” (Forum för levande historia 2022b). Här understryks inte de kulturella dimensionerna av antisemitism, möjligtvis för att detta anses för komplext för lärare och elever. Även om dessa dimensioner blir synliggjorda genom de fördjupningstexter som finns med i undervisnings- och fortbildningsmaterialet är det inte helt tydligt hur det individuella och det kulturella förhåller sig till varandra. Det finns också en risk att lärarna bara tar del av den översiktliga definitionen och inte tar med sig den information som fördjupningstexterna erbjuder.

Här finns det alltså ett glapp mellan vad experterna vet och förstår och vad som kommuniceras till både elever och lärare. Genom perspektiv som endast lägger problemet hos individen blir ansvarsfrågan mer pockande än genom de perspektiv som erkänner både de individuella och kulturella aspekterna av antisemitism. Detta för med sig att diskussionen kring antisemitism riskerar att bara hamna på individnivå; något som i sin tur kan göra det svårt att diskutera antisemitism i klassrummet på ett konkret sätt då fokus läggs på människors fördomar och antisemitiska attityder istället för på de strukturer som bidrar till att upprätthålla antisemitismen i samhället.

Det är därför viktigt att det här kunskapsglappet uppmärksammas och att man på Forum för levande historia ser över den definition av antisemitism som används i *Antisemitism – Då och nu*. Även om enklare definitioner och beskrivningar av antisemitismen efterfrågas av lärare är det viktigt att centrala aspekter av antisemitismen inte försvinner även i de översiktliga och förenklade delarna av fortbildningsmaterialet. Att unga elever har svårt att förstå antisemitiska

strukturer och deras historia är en sak, men lärarnas förståelse av densamma måste vara både bredare och djupare än ”fördomar och hat”.

Att skapa solidariteter mellan olika erfarenheter

Samtliga deltagare berättar att de stött på personer som ifrågasatt varför antisemitismen är viktig att lära sig om, speciellt när det finns andra former av rasism som de upplever inte får lika mycket uppmärksamhet. Ett exempel som tas upp är syrianska elever som uttryckt en frustration över att det armeniska folk mordet inte behandlas på samma sätt som Förintelsen. Trus berättar också att när hon skriver artiklar om antisemitism och Förintelsen får hon ofta kommentarer som ”vad är det som gör att ni [judar] tror att ni är så speciella?” och ”varför pratar du inte om nåt annat”. Hon förklarar att hon når vissa elever bättre när hon föreläser tillsammans med Julia Lindahl som är barnbarn till två nazister. Tillsammans representerar de både ett förövar- och ett offerperspektiv som verkar göra det lättare för eleverna att acceptera ämnet för föreläsningen.

På ett liknande sätt förklarar Blom i relation till exemplet om det armeniska folk mordet att elever som ifrågasätter varför man ska lära sig om antisemitism ofta är mer benägna att acceptera och förstå föreläsningen om de får höra vittnesskildringar från Förintelsen. Berättelser om diskriminering, flykt och förtryck gör det lättare för dem att se likheter mellan sin egen familjs berättelser och judiska öden samt att se människorna bakom siffrorna och de mer svepande beskrivningarna av historiska och samtida skeenden.

Här fyller Gamstorp och Ruckstuhl i att detta är ett viktigt perspektiv som man arbetar med på Judiska museet i och med utvecklandet av undervisningsmaterialet *Medborgarspelet*. Genom det digitala materialet får eleverna lära sig om hur det var att fly eller migrera till Sverige som jude under olika århundraden och hur besluten för medborgarskap kunde se ut. Här får eleverna ta del av både den svenska politiska, sociala och byråkratiska kontext som begränsat judars rätt att vara, arbeta och verka i Sverige samt ett urval av personliga judiska öden. Gamstorp beskriver vidare hur museet i det stora hela försöker visa att ”det finns mer som förenar oss än som skiljer oss åt” och att museet belyser detta genom judiska berättelser. Både det specifika och det allmängiltiga ges plats utan att reducera det judiska till enbart en moralisk berättelse om ont och gott och utan att göra det judiska till något apart och ’osvenskt’.

En annan viktig aspekt som Thunström lyfter är att människor som upplever sig osynliggjorda och marginaliserade också måste få känna sig hörda. Det här betyder inte att undervisningsinsatser om antisemitism och Förintelsen ska bordläggas till fördel för andra fenomen, snarare att man (som exemplet ovan från Kreuzberg också visar) skapar förutsättningar för att både elever och lärare kan koppla egna erfarenheter till de som framhålls i undervisningsmaterialet. Även om man inte direkt kan identifiera sig med allt i den andres berättelse så kan det finnas detaljer som triggar associationer och känslor. Det är dessa reaktioner på materialet som måste fångas upp av museipedagoger och lärare så att eleverna känner sig bekräftade och delaktiga i undervisningens innehåll.

Varför Antisemitismen?

I kapitel 4 presenterades ett antal exempel på hur lärare och skolpersonal ifrågasatte vikten av att undersöka och uppmärksamma antisemitismen som problem. Bland annat förklarade en judisk lärare hur han upplevde att hans kollegor inte tog antisemitismen på allvar och flera röster i enkätundersökningen gjorde gällande att Stockholm stad borde undersöka andra former av rasism. Flera exempel gavs även på lärare som förklarade att de som skämtade om nazismen,

heilade och ritade hakkors inte förstod vad de gjorde och att de flesta tenderade att växa ur den här typen av beteende.

Genom rundabordssamtalet framkommer också exempel på lärare som har svårt att greppa varför de måste förstå vad antisemitism är och hur den har utvecklats över tid. Trus beskriver hur hon två veckor före rundabordssamtalet blev approacherad av en ung elev efter ett föredrag på en skola i Stockholms innerstad. Eleven hade tagit till sig några av de exempel som Trus delat med sig av under föredraget rörande klottrande av hakkors på judiska minnes- och begravningsplatser och förklarade att klotter och antisemitiska skämt var vanliga även på skolan. Däremot upplevde eleven det som att skolledningen inte tog de här uttrycken på allvar. Trus berättar också att när hon skriver om just klotter och skämt om nazismen och judar så får hon ofta som svar att ”jamen det är struliga pojkar, de vet inte vad de gör”.

Trus exempel tillsammans med resultaten från den här undersökningen indikerar att de argument från riksdagsdebatten 1960 om den svenska antisemitismen som en ”okynnesepidemi” lever kvar i det svenska samhället och påverkar skolans hantering av antisemitiska uttryck. I kombination med de judiska elevernas beskrivningar av hur klotter och skämt påverkar dem måste de här exemplen ses som särskilt graverande.

Kapitel 6: Sammanfattande diskussion och vägar framåt

I det här kapitlet presenteras en sammanfattning av undersökningens resultat tillsammans med förslag på vägar framåt i arbetet mot antisemitism i Stockholms skolor. Det första avsnittet beskriver den problembild som framträtt i analysen av lärare och skolpersonals upplevelser av antisemitism i sin skolmiljö. Därefter presenteras en samlad bild av de judiska elevernas tankar, känslor och erfarenheter kring antisemitism. För att synliggöra likheter och skillnader mellan den undersökning som genomfördes i Malmö, behandlar det tredje avsnittet en jämförande diskussion mellan Katzins resultat och resultaten från föreliggande studie. Kapitlet avslutas med konkreta förslag på hur arbetet med att motverka antisemitism i Stockholms skolor kan utvecklas samt vilka områden Stockholm stad bör fortsätta utreda.

6.1 En sammanfattning av problembilden rörande lärare och skolpersonal

Det största och mest framträdande problemet vad gäller lärare och skolpersonals kunskaper om antisemitism är att en större andel inte verkar greppa på vilka sätt antisemitismen utgör ett samhällsproblem. I flera fall beskriver personalen antisemitismen som "judehat" och eftersom de inte vet om de har några judiska elever så upplever det inte att antisemitismen utgör ett problem på just deras skola. Flera lärare berättar att de har hört antisemitiska uttryck i sin omgivning utanför skolans värld; att de omgivits av ord som "kuljude" och stereotypa bilder av judar under sin uppväxt men att deras egna elever inte verkar utgöra en del av den här fördomskulturen. När de beskriver antisemitiska incidenter så som heilningar, ritande av hakkors och skämt om nazismen förklarar de dessa uttryck som få i antal och ett resultat av några elever (oftast pojkar) som inte vet vad de säger eller gör.

Ser man enbart till lärarnas och skolpersonalens beskrivningar av antisemitismen som ett problem i skolan så kan detta verka både marginellt och obetydligt. Om man däremot ser till de incidenter de beskriver i relation till deras egen syn på vad antisemitism är framträder en lite annorlunda bild. Antisemitismen är inte bara "hat" mot judar som riktas mot personer som är judiska utan består av en mer komplicerad struktur där olika känslouttryck beblandas med idéer och handlingar som riktas mot *både* judiska personer *och* människor eller institutioner som antas vara judiska. Vidare handlar antisemitismen inte enbart om människors enskilda attityder utan även om större strukturer så som mediala bilder, språk, diskriminerande politik och våld. Antisemitism som ett problem i skolan handlar således inte bara om hur många elever man har som är mer eller mindre antisemitiska utan om hur antisemitiska uttryck, tillsammans med andra rasistiska, misogynna och homofoba uttryck skapar en skolmiljö som är skadlig för samtliga elever.

Ser man till de här aspekterna av antisemitismen så framträder en problembild som karakteriseras av lärarnas kunskapsluckor vad gäller några av antisemitismens centrala delar och en för ytlig förståelse av *varför* antisemitismen är viktig att uppmärksamma.

6.2 En samlad bild av de judiska elevernas upplevelser

En samlad bild av de judiska elevernas erfarenheter av antisemitism i sin skolmiljö visar att dessa främst utgörs av skämt, kommentarer, gester och symbolik. När eleverna fått frågor om hur, exempelvis, skämt om Hitler och Förintelsen fått dem att känna sig, så har det initialt varit svårt för eleverna att sätta fingret på en specifik känsla. De beskriver ofta något diffust i kroppen, inte ren ledsenhet eller rädsla utan något som kan liknas vid stress eller kanske till och

med skam. Den starkaste beskrivningen kommer från eleven som upplever en heilning som ”en kniv i magen”. Samtidigt understryker flera av eleverna att de står upp för sin judiskhet och upplever att de flesta personer närmar sig det judiska med nyfikenhet och en positiv attityd.

Några berättelser som de judiska eleverna delar med sig av vittnar om lärare och skolpersonal som inte vet hur de ska hantera antisemitiska uttryck, i klassrummet och utanför. De mest framträdande exemplen rör eleven som blev kränkingsanmäld efter en konflikt med en elev som hade heilat och sexuellt trakasserat henne och eleven som berättar hur läraren stod handfallen under en lektion då den judiska eleven fick utstå skämt om Hitler i relation till sin person. Trots de här exemplen uppger eleverna att de trivs på sina respektive skolor och att incidenterna inte fått dem att känna sig otrygga i skolmiljön.

Ett återkommande tema i elevernas berättelser är att även om de själva inte upplevt en viss typ av antisemitism så har de kompisar eller syskon som upplevt detta och delat med sig av sina erfarenheter. Ibland har de gått på olika skolor i staden och eleverna vittnar om hur syskon bytt skola på grund av antisemitism och om hur syskonen mobbats och blivit kallade skällsord.

Vid frågor som rör religionsundervisningen berättar de flesta judiska elever att de inte känt sig utpekade eller haft ett behov av att ”rätta” läraren så som några av intervjupersonerna i Katzins undersökning vittnar om. Däremot berättar en del av de judiska eleverna att de har långt mycket större kunskaper om Förintelsen än sina klasskamrater och att de deltar aktivt i undervisningen om ämnet för att ge en tydligare bild av ”hur det var” att vara jude under andra världskriget.

6.3 Jämförelser mellan Stockholm och Malmö

På grund av skillnaden i svarsfrekvens på enkätstudierna i Stockholm och Malmö är det svårt att göra några generella jämförelser mellan de respektive studierna. Däremot kan mer specifika observationer rörande likheter och skillnader mellan i olika frågor göras som belyser hur antisemitismen ter sig i Stockholm i jämförelse med Malmö.

I sin rapport konkluderar Katzin att ”på sina håll finns en brist på tid, kunskap och prioritering av skolans bredare uppdrag med värdegrunds- och demokratifrågor” (Katzin 2021: 84). I stora drag stämmer den här beskrivningen även på Stockholms skolor. Det finns flera kunskapsluckor hos de undervisande lärarna och antisemitism som problem uppmärksammas inte i särskilt stor utsträckning, speciellt inte som en integrerad del av kärnverksamheten. Det som dock behöver understrykas i det här sammanhanget är att en prioritering av arbetet med ”värdegrunds- och demokratifrågor” inte är tillräckligt för att antisemitismen ska bli synlig och tagen på större allvar. Det är snarare så att antisemitismen tenderar att försvinna under större paraplybegrepp så som tolerans, värdegrund och rasism. Istället behöver skolorna prioritera kunskap om antisemitismen för sin egen skull och förstå dess relation till andra fenomen utan att placera dem i en särskild hierarkisk ordning.

Man skulle därför kunna spetsa påståendet ytterligare och beteckna problemet som en bristande prioritering av frågan om *varför* ett aktivt arbete mot antisemitism är viktigt i Stockholms skolor.

Vad gäller IP-konflikten så visar Katzin att ”en specifik aspekt av judars situation i Malmö handlar...om den antisemitism som uttrycks kopplat till Israel-Palestina” (Katzin 2021: 85). I

föreliggande studie visar svaren på enkäten att lärarna *inte* upplever antisemitiska uttryck i relation till IP-konflikten som ett speciellt framträdande problem. Här kan man heller inte se några större skillnader mellan skolor som har en högre andel elever med utländsk bakgrund och skolor med en lägre andel elever med utländsk bakgrund. De judiska eleverna vittnar inte heller om att IP-konflikten är central i deras skolor. De bidrar dock med exempel från vänner och syskon som varit med om incidenter där de blivit ansatta och anklagade för saker som varit kopplade till IP-konflikten.

Den här skillnaden kan ha många förklaringar. I Stockholm väljer, till exempel, många judiska ungdomar att gå på skolor och röra sig i områden där det finns en lägre risk att de stöter på människor med bakgrund i mellanöstern. Det finns även en judisk förskola och skola som erbjuder undervisning på lågstadie- och mellanstadie-nivå. För högstadieelever finns även den judiska profilen på Vasa Real och flera av de judiska elever nämner att det finns en handfull gymnasieskolor som många judiska ungdomar söker sig till efter högstadiet. Det kan helt enkelt vara så att segregationen mellan den judiska minoriteten och personer med bakgrund i mellanöstern är större i Stockholm än vad den är i Malmö. Det här kan också påverka antalet konflikter som uppstår på grund av det som sker i IP-konflikten.

Som nämns i kapitel 4 kan en förklaring också vara att IP-konflikten inte varit lika framträdande i svenska medier under och precis före undersökningsperioden vilket kan ha påverkat intervjupersonernas förståelse av konflikten som ett problem.

Det som däremot liknar Katzins karakterisering av IP-konfliktens centrala roll för antisemitismen i Malmös skolor är det faktum att de judiska eleverna undviker att visa sin judiskhet i områden som de upplever har fler personer med bakgrund i mellanöstern. Trots att flera av intervjupersonerna förklarar att de är stolta över sin judiskhet och gärna berättar om judendomen och sin egen judiska identitet för klassen så säger dom också att de gömmer davidstjärnan de bär runt halsen under tröjan eller i nacken när de passerar vissa tunnelbanestationer.

Ett av Katzins förslag som baseras på resultaten från Malmöundersökningen är att skolan måste bli bättre på att ge ”eleverna verktyg för att skilja mellan känslor, fakta och fördomar i frågan” (Katzin 2021: 85). Det här kan appliceras på ungdomar som har släkt och vänner som befinner sig i konflikten men även på judiska personer som är oroliga och rädda för människor med bakgrund i mellanöstern. En uppgift som åläggs hela staden är därför att skapa trygga mötesplatser för judiska personer och människor med bakgrund i mellanöstern; inte bara för att motverka antisemitism men också för att minska oron och rädslan hos den judiska minoriteten.

Till sist kan studien bekräfta genomslaget i lärarkåren för den debatt som Katzin också nämner i sin rapport. Katzin hävdar att ”något som döljer majoritetssamhällets antisemitism och förstärker utanförskapet är debatten om en ’importerad’ antisemitism som föreställs tillhöra endast människor med icke-Europeisk bakgrund” (Katzin 2021: 85). Kommentarer från enkätstudien gör gällande att antisemitismen är en fråga som främst rör personer med bakgrund i mellanöstern. Ytterst få lärare pekar på de problem som de judiska eleverna nämner (heilningar, hakkors och skämt) som en del av skolans utmaning vad gäller antisemitismen. Det finns således en föreställning hos lärare och skolpersonal att antisemitismen är ett ’osvenskt’ fenomen som främst berör personer med koppling till mellanöstern.

6.4 Vägar framåt i arbetet mot antisemitism

I föreliggande studie har ett problem-komplex rörande antisemitismen i Stockholms skolor kunnat identifieras. Det här betyder inte att samtliga problem utforskats tillräckligt. Istället föreslås att Stockholm stad fortsätter att kartlägga och undersöka följande problemområden:

- 1) Hur antisemitismen som fenomen osynliggörs i skolmiljön
- 2) Hur skolpersonalens arbete mot antisemitism ser ut.
- 3) Hur man arbetar kring Förintelsens minnesdag på olika skolor i Stockholm stad
  - Uppmärksammar man Förintelsen under hela veckan runt den 27 januari?
  - Bjuder man in överlevande/efterlevande att tala med eleverna?
  - Vilken typ av material använder lärare för att uppmärksamma Förintelsens minnesdag?
- 4) Hur ser arbetet mot antisemitism ut i de fristående skolorna i Stockholm?
  - Går det att se skillnader mellan de fristående och de kommunala skolorna?
  - Finns det skillnader mellan sekulära och religiösa fristående skolor?
- 5) Hur arbetar man mot antisemitism i Stockholms förskolor

Utöver dessa områden finns det problem som redan nu kan börja åtgärdas.

Rekommendationerna är att:

- 1) Fortbilda undervisande lärare om antisemitismens ambivalens samt hur antisemitismen utvecklas utan närvaron av faktiska judar.
- 2) Skapa fora för judiska elever att uttrycka oro och rädsla kring frågor som rör antisemitism
- 3) Skapa fora för judiska elever och elever med bakgrund i mellanöstern att mötas och lära känna varandra.
- 4) Se till att det finns kompetens rörande antisemitismens och islamofobins likheter och skillnader inom stadens olika förvaltningar.
- 5) Skapa förutsättningar för att undervisande lärare lättare kan komma i kontakt med skolmaterial som visar på *olika* typer av judiskt liv och judisk erfarenhet.
- 6) Förbättra samverkan mellan Stockholms utbildningsförvaltning, Forum för levande historia, Judiska museet och Förintelsemuseet.

Det här är en svår och stor uppgift som inte kan uppfyllas med symboliska gester eller små projekt som är beroende av politiska maktskiften. Om man vill visa att man tar antisemitismen på allvar bör man investera i kompetensutveckling kring frågor som rör antisemitism. Det här visar att man tar ansvar för frågan och inte bollar över den till den judiska minoriteten. Antisemitismen är något som är angeläget för oss alla, majoritet som minoritet.

Källförteckning

Intervjuer

Enskilda intervjuer och gruppintervjuer med judiska elever, IntJE 1-5, genomförda mellan november 2021 och mars 2022.

Enskilda intervjuer och gruppintervjuer med skolpersonal, IntSP 1-15, genomförda mellan januari 2022 och april 2022.

Digitalt material

Antisemitiska Hatbrott, Rapport 2019: 4, Brottsförebyggande Rådet.

Covid-19-pandemins påverkan på skolväsendet, (2021) delredovisning 4, Skolverket: Stockholm.

Den mångtydiga intoleransen. En studie av gymnasieungdomars attityder läsåret 2009/2010 (2010) Rapportserie 1, Stockholm: Forum för levande historia.

Forum för levande historia (2022a) <https://www.levandehistoria.se/fakta-fordjupning/rasism/lar-dig-mer-om-rasism/rasism-mot-olika-grupper/antisemitism/definition>

Forum för levande historia (2022b) <https://www.levandehistoria.se/klassrummet/antisemitism-da-och-nu>

Gamstorp, C. (2019) "Nej, Stefan Löven, antisemitismen är visst svensk," *judiska museet*, 1 november, https://judiskamuseet.se/nej-stefan-lofven-antisemitismen-ar-visst-svensk/?fbclid=IwAR1_U4XjPnbbXOd9rpLuWhHNNHhifeRTF4jVaZZhIznichPGgTDRxooanrY

Om barns och ungas utsatthet för rasism, (2021) Barnombudsmannen. https://www.barnombudsmannen.se/globalassets/dokument/publikationer/om-barns-och-ungas-utsatthet-for-rasism_2021.pdf

Mattson, C., Pistone, I., Andersson, L. M., Nelhans, G., Sager, M., & J. Sivenbring, (2021) "Lär unga om antisemitismens betydelse för Förintelsen," *Dagens Nyheter*, 6 november, <https://www.dn.se/debatt/lar-unga-om-antisemitismens-betydelse-for-forintelsen/>

Riksdagens Protokoll (1986), nr. 56. 10 januari.

Riksdagens Protokoll (1960a) nr. 1, 11-15 januari, s. 10-11.

Riksdagens Protokoll (1960b) nr. 2, 16-17 januari, s. 256-257.

Skolverket (2022) <https://www.skolverket.se/skolutveckling/statistik/sok-statistik-om-forskola-skola-och-vuxenutbildning?sok=SokA>

Litteratur

- Adams, J. (2020) "'Untilled Field' or 'Barren Terrain'? Researching the Portrayal of Jews in Medieval Denmark and Sweden," i Jonathan Adams and Cordelia Hess (red.), *Antisemitism in the North: History and the State of Research*, Berlin: De Gruyter, s. 21-40.
- Andersson L. M. & K. Kvist Geverts, (2017) "Antisemitismen: Antirasismens blinda flack?" i Marie Lennerstrand & Leos Müller (red.), *Från Afrikakompaniet till Tokyo: En vänbok till György Novaky*, Stockholm: Bokförlaget Exkurs.
- Askanius, T. (2021) "On Frogs, Monkeys, and Execution Memes: Exploring the Humor-Hate Nexus at the Intersection of Neo-Nazi and Alt-Right Movements in Sweden," *Television and New Media*, 22 (2), s. 147-165.
- Bachner, H. & P. Bevelander (2021) *Antisemitism i Sverige. En jämförelse av attityder och föreställningar 2005 och 2020*. Stockholm: Forum för levande historia.
- Bachner, H. (2014) *Återkomsten. Antisemitismen i Sverige efter 1945*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Bachner, H. (2010) "Political Cultures of Denial? Antisemitism in Sweden and Scandinavia," i Lars Rensmann & Julius H Schoeps *Politics and Resentment: Antisemitism and Counter Cosmopolitanism in the European Union*, Brill, s. 329-362.
- Bachner, H. & J. Ring (2005) *Antisemitiska attityder och föreställningar i Sverige*, Stockholm: Forum för levande historia.
- Bangerter, A., Wagner-Egger, A., & S. Delouvée, (2020) "How Conspiracy Theories Spread," i Michael Butter & Peter Knight (red.), *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*, Abingon, Oxon: Routledge.
- Bergmann, E. & M. Butter (2020) "Conspiracy Theory and Populism," i Michael Butter & Peter Knight (red.), *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*, Abingdon, Oxon: Routledge.
- Bergmann, E. (2018) *Conspiracy and Populism: The Politics of Misinformation*, Cham: Springer Nature.
- Bergmann W. (2018) "Counting Antisemites versus Measuring Antisemitism: An 'Elastic View' of Antisemitism," i Christhard Hoffmann & Vibeke Moe (red.), *The Shifting Boundaries of Prejudice: Antisemitism and Islamophobia in Contemporary Norway*, Universitetsförlaget, s. 155-186.
- Cousin, G. & R. Fine (2012), "A Common Cause: Reconnecting the Study of Racism and Antisemitism," *European Societies*, 14 (2): 166-185.
- Crocetti E., Albarello F., Prati F. & M. Rubini (2021) "Development of Prejudice Against Immigrants and Ethnic Minorities in Adolescence: A Systematic Review with Meta-Analysis of Longitudinal Studies," *Developmental Review*, 60, s. 1-22.

- Dean, C.J. (2004) *The Fragility of Empathy after the Holocaust*, Ithaca: Cornell University Press.
- Dencik L. & K. Morosi (2016) "Different Antisemitisms: On three Forms of Antisemitism in Contemporary Europe with Special Focus on Sweden," *Nordisk Judaistik*, 27 (2), s. 6-81.
- Douglas, K.M., Cichocka A. & R.M. Sutton, (2020) "Motivations, Emotions and Belief in Conspiracy Theories," i Michael Butter & Peter Knight (red.), *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*, Abingon, Oxon: Routledge.
- Echchaibi, N. (2011) "From Audio Tapes to Video Blogs: The Delocalization of Authority in Islam," *Nations and Nationalisms* 17 (1), s. 25-44.
- El-Ebrahimi, R. (2018) "When the Elders of Zion Relocated to Eurabia: Conspiratorial Racialization in Antisemitism and Islamophobia," *Patterns of Prejudice*, 52 (4): 314-337.
- Hellevik, O. (2020) "Antisemitism in Islamophobia in Norway: A Survey Analysis of Prevalence, Trends and Possible Causes of Negative Attitudes towards Jews and Muslims," i Christhard Hoffmann & Vibeke Moe (red.), *The Shifting Boundaries of Prejudice: Antisemitism and Islamophobia in Contemporary Norway*, Universitetsförlaget, s. 108-154.
- Hjavard, S. (2011) "The Mediatization of Religion: Theorizing Religion, Media and Social Change," *Culture and Religion*, 12 (2), s. 119-135.
- Hoffman C. & V. Moe, (2020) "Introduction," i Christhard Hoffmann & Vibeke Moe (red.), *The Shifting Boundaries of Prejudice: Antisemitism and Islamophobia in Contemporary Norway*, Universitetsförlaget, s. 7-25.
- Judaken, J. (2018) "Re-thinking Anti-Semitism: Introduction," *The American Historical Review*, AHR Roundtable, 123 (4), s. 1122-1138.
- Katzin, M. (2021) *Skolgårdsrasism, konspirationsteorier och utanförskap: En rapport om antisemitism och det judiska minoritetsskapet i Malmös förskolor, skolor, gymnasier och vuxenutbildning*. Malmö stad: Malmö.
- Kite, M.E. & B.E. Whitley (red) (2016) *Psychology of Prejudice and Discrimination*, Third ed. New York & Abingdon: Routledge.
- Lange A. et al. (1997) *Utsatthet För Etniskt Och Politiskt Relaterat Hot Mm: Spridning Av Rasistisk Och Anti-Rasistisk Propaganda Samt Attityder Till Demokrati Mm Bland Skolelever*, Ceifo/Brå: Stockholm.
- Lenz, C. & V. Moe, (2020) "Negotiations of Antisemitism and Islamophobia in Group Conversations among Jews and Muslims," i Christhard Hoffmann & Vibeke Moe (red.), *The Shifting Boundaries of Prejudice: Antisemitism and Islamophobia in Contemporary Norway*, Universitetsförlaget, s. 297-323.

- Löw, H. (2000) *Nazismen i Sverige 1980-1999. Den rasistiska undergroundrörelsen: Musiken, myterna, riterna*. Stockholm: Ordfront.
- Meer, N. (2013) "Racialization and Religion: Race, Culture and Difference in the Study of Antisemitism and Islamophobia," *Ethnic and Racial Studies*, 36 (3), s. 385-398.
- Moe, V. (2020) "How People Explain Antisemitism: Interpretation of Survey Answers," I Christhard Hoffmann & Vibeke Moe (red.), *The Shifting Boundaries of Prejudice: Antisemitism and Islamophobia in Contemporary Norway*, , Universitetsförlaget, s. 274-296.
- Nirenberg, D. (2013) *Anti-Judaism: The Western Tradition*. New York: WW Norton & co.
- Franco, D. (2020) "The Jews are 'the new Jews,'" *Studies in American Jewish Literature*, 39 (1), s.139-159.
- Levi, Neil & Michael Rothberg (2020) "Trump and the Jewish Question," *Studies in American Jewish Literature*, 39 (1), s. 4-16.
- Levi, P. (2013) *The Drowned and the Saved*, Little Brown Book Group.
- Pennington, R. (2018) "Social Media as Third Spaces? Exploring Muslim Identity and Connection in Tumblr," *The International Communication Gazette*, 80 (7), s. 620-636.
- Persson, A. (2021) *Israel-Palestinakonfliktens påverkan på antisemitism i Sverige: Världsbilder, deligitimering och tankestrukturer*, Segerstedtinstitutet, rapport nr 9.
- Pistone, I., Andersson, L. M., Lidström, A., Mattson C., Nelhans, G. Sager, M. & J. Sivenbring, (2021) *Education After Auschwitz—Educational Outcomes of Teaching to Prevent Antisemitism*, Göteborg: Segerstedtinstitutet.
- Renton, J. & B. Gidley, (2017) "Introduction: The Shared Story of Europe's Ideas of the Muslim and the Jew—A Diachronic Framework," i James Renton & Ben Gidley (red.) *Antisemitism and Islamophobia in Europe: A Shared Story?* London: Palgrave Macmillan, s. 1-22.
- Rider, A. (2013) "The Perils of Empathy: Holocaust Narratives, Cognitive Studies and the Politics of Sentiment," *Holocaust Studies*, 19 (3), s. 43-72.
- Ring, J. & S. Morgenthau, (2004) *Intolerans. Antisemitiska, homofobiska, islamofobiska och invandrarfientliga tendenser bland unga*. Stockholm: Forum för levande historia.
- Rothberg, M. (2011) "From Gaza to Warsaw: Mapping Multidirectional Memory," *Criticism*, 53 (4), s. 523-548.
- Rothberg, M. (2009), *Multidirectional Memory: Remembering the Holocaust in the Age of Colonization*, Stanford CA: Stanford University Press.
- Sarri Krantz, Anna (2018) *Tredje generationens överlevande: En socialantropologisk studie*

om minne, antisemitism och identitet i spåret av Förintelsen, doktorsavhandling, Lund: Lund University Publications.

Schroeter, D. J. (2018) “‘Islamic Anti-Semitism’ in Historical Discourse,” *The American Historical Review*, AHR Roundtable, 123 (4), s. 1172-1189.

Stoegner, K. (2020) “Intersectionality and Antisemitism—A new Approach” *Fathom* (maj), s. 1-8.

Thiem, A. (2020) “Conspiracy Theories and Gender and Sexuality,” i Michael Butter & Peter Knight (red.), *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*, Abingon, Oxon: Routledge.

Torney-Purta, J. (2004) “Adolescents’ Political Socialization in Changing Contexts: An International Study in the Spirit of Nevitt Sanford,” *Political Psychology*, 25 (3), s. 465-478.

Toyzner, N. & M. Norrby (red.) (2022), *@Stoltjude: Om judiskt liv i Sverige*, förord av M. Binfeld, Berättartext S. Adler, Uppslagsdel D. Leviathan, Stockholm: Hillelförlaget.

Ösyürek, E. (2018) “Rethinking Empathy: Emotions Triggered by the Holocaust among Muslim minority in Germany,” *Anthropological Theory*, 18 (4), s. 456-477.